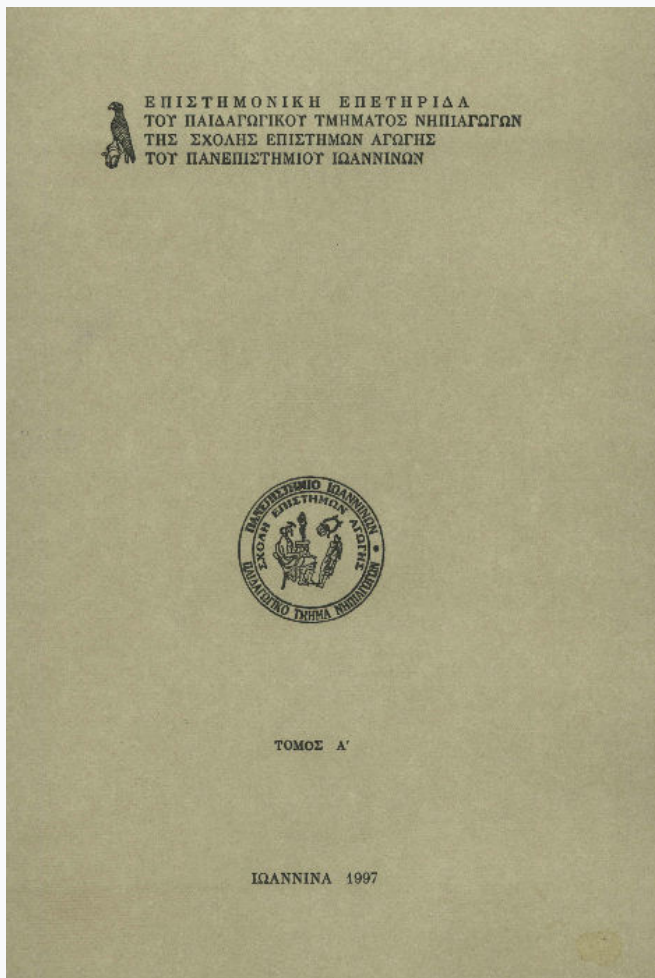

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 1 (1997)

Το νηπιαγωγείο κατά τον κανονισμό του
διδασκαλείου (1874) του Ηπειρωτικού
Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
Κωνσταντινουπόλεως

Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου

doi: [10.12681/jret.947](https://doi.org/10.12681/jret.947)

Copyright © 1997, Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαϊωάννου Α. Γ. (2015). Το νηπιαγωγείο κατά τον κανονισμό του διδασκαλείου (1874) του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 1, 225–288. <https://doi.org/10.12681/jret.947>

ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ (1874)
ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ*

Τὸ μεγαλύτερο ἀστικό κέντρο τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἡ Κωνσταντινούπολη¹, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰ. ξεχωρίζει γιὰ τὸ πλῆθος τῶν πνευματικῶν τοῦ ἐξορμήσεων, καὶ εἰδικότερα τῶν ἐκπαιδευτικῶν προσπαθειῶν. Ἡ ἀκτίνα δράσεως στὸν τομέα αὐτὸ ἐφθανε ὡς τὰ ἀνελευθέρωτα ἐδάφη, ὅπου ὑπῆρχαν, ζοῦσαν καὶ δραστηριοποιοῦνταν "Ἕλληνες. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ἀνεπίσημο, ἀλλὰ πυκνὸ σχολικὸ δίκτυο ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν Πόλη, ξεδιπλωνόταν καὶ ἀναπτυσσόταν ὡς τὴν "Ηπειρο, τὸν Πόντο καὶ τὶς ἀπόμακρες ἑλληνικὲς ἐστίες τῆς Μικρασίας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι στὶς ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲ σταμάτησαν ποτὲ οἱ ἐκπαιδευτικὲς δραστηριότητες.

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία λειτουργοῦσε νομίμως, ὅπως προβλεπόταν ἀπὸ τὸ εἰδικὸ θεσμικὸ πλάνισι², τὸ ὁποῖο ἐπέτρεπε στοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους νὰ ἔχουν σχολεῖα καὶ ποὺ ὅριζε ὑπεύθυνα τῆς λειτουργίας τους τὸν πατριάρχη. Αὐτὸς ἦταν ὁ ἐγγυη-

---

* Ἡ ἐργασία αὕτη παρουσιάστηκε ὡς πρόδρομὴ ἀνακοίνωση στὸ Πανελλήνιο Συνέδριο Προσχολικῆς Ἀγωγῆς ποὺ ὀργάνωσε καὶ πραγματοποιήθηκε στὰ Ἰωάννινα τὸ Παιδαγωγικὸ Τμῆμα Νηπιαγωγῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων τὸν Μάιο τοῦ 1994 καὶ πρωτοδημοσιεύεται ἐδῶ.

1. Βλ. Σακαράτος Δ. Βυζάντιος, Ἡ Κωνσταντινούπολις ἡ Περιγραφή τοπογραφική, ἀρχαιολογική καὶ ἱστορικὴ τῆς περιωνύμου αὐτῆς μεγαλοπόλεως καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Κόλπου καὶ τοῦ Βοσπόρου προαστείων αὐτῆς, τόμ. Α', Ἀθήνησιν, 1851, Β', 1862, Γ', 1869.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Χάτι-Χουμαγιὺν τὸ 1856. Ἐπακολούθησε σειρὰ μεταρρυθμίσεων, ποὺ εἶναι γνωστὲς ὡς ἀλλαγὲς τοῦ Τανζιμάτ. Τὸ Χάτι Χουμαγιὺν ἦταν σουλτανικὸ διάταγμα ποὺ κατοχύρωνε τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν ὑπηκόων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. πρόχειρα Ἀθανάσιος Βερέμης, Οἱ ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ), Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. ΙΓ' (Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ 1833 ὡς 1881), Ἀθήνα 1977, (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν), σ. 168 κέ.

τῆς τῆς ὁποιασδήποτε ἐκπαιδευτικῆς ἀπόπειρας καὶ δράσης¹. Στὶς ἀρχὲς τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., τὸ πατριαρχεῖο δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐλέγξει τίς νέες πραγματικότητες ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνονται αἰσθητὲς στὸ ἐκπαιδευτικὸ πεδίο μὲ τὴν ἱδρυση πολιτιστικῶν συλλόγων², καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως³, (Ε.Φ.Σ.Κ.), ὁ ὁποῖος ἐμφανίσθηκε μὲ πολὺ φιλόδοξο πρόγραμμα, μὲ μεθοδικότητα καὶ ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια.

Ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. μποροῦσε νὰ ἐκφράσει μιὰ εὐρύτατη ἐθνικὴ κοινότητα μὲ κριτήρια ἀντικειμενικὰ καὶ περάλληλα νὰ προβάλλει ἐθνικὰ αἰτήματα, ὅπως ἦταν ἡ γλῶσσα, οἱ παρχδοσεις, ἡ ἐκπαίδευση. Οἱ ἐμφανεῖς ἐθνικῆς διεκδικήσεως του πρέπει νὰ συσχετιστοῦν καὶ μὲ τὸ σχηματισμὸ τῶν ἐθνικῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν τὴν ἐποχὴ αὐτή. Στὴν οὐσία ὁ Σύλλογος εἶναι ἡ ἐκδήλωση μιᾶς ἰσχυρῆς ἐθνοπολιτισμικῆς κοινότητος, ἡ ὁποία διέθετε εὐρῶστη ἀστικὴ τάξη, ἀνιμψισβήτητη πνευματικὴ παράδοση, μεγάλη ἐπιρροή, γεγονὸς ποὺ ἐπέτρεπε στὸ Σύλλογο νὰ ὑποκτασθῇ τὴν ἐλλείπουσα κρατικὴ ὀργάνωση καὶ νὰ ἀναδείξει τὰ ἐνδιαφέροντά του.

Τὸ 1861 Κωνσταντινουπολίτες διανοούμενοι ἱδρυσαν ἀρχικὰ τὸ «Ἐκπαιδευτικὸν Φροντιστήριον»⁴. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴ σύσταση ἑνὸς πνευματικοῦ Συλλόγου ποὺ εἶχε μετὰ ἐπὶ τὴν ἐκπαίδευση σχέδιον, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τίς πρώτες καταστατικὰς του ἀρχές:

1. Ἀπὸ τὸ 1858 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ συντάσσει Γενικοὺς Κανονισμοὺς, προκειμένου νὰ ὑλοποιήσει τίς διατάξεις τοῦ Χάτι-Χουμαγιούν. Οἱ Κανονισμοὶ αὗτοι διατηρήθηκαν σὲ ἰσχύ ὡς τὸ 1923 (συνθήκη τῆς Λωζάνης). Βλ. ἐνδεικτικὰ, Γενικοὶ Κανονισμοὶ περὶ διευθετήσεως τῶν ἐκ[κλησια]στικῶν καὶ ἐθνικῶν πραγμάτων τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον διατελούντων ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου, 1888 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου (σ. ιστ' + 70). Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν πρέπει νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἀστικὴ κοινωνία τῆς Πόλης, ἡ ὁποία προέβη στὴ σύσταση κοσμικῶν ὁργανισμῶν καὶ συλλόγων.

2. Βλ. A. Dumont, Des syllogues en Turquie, π. Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France, 8 (1874), σ. 527-538. - G. Chassiotis, L' Instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' a nos jours avec statistique et quatre cartes figuratives, Paris 1881, σ. 443-472. Γιὰ τίς δραστηριότητες τῶν συλλόγων τὰ χρόνια αὐτὰ βλ. Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων, Πρακτικὰ τῆς πρώτης αὐτοῦ συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1879, ἐν Ἀθήναις 1879. - Γ. Χασιώτης, Ἡ παρ' ἡμῶν δημοτικὴ παιδεία ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον, π. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Η' (1873-74), σ. 117-118, σημ. 2.

3. Βλ. Τατιάνα Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ ἀλφωτῶτου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι 1967.

4. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐν Τουρκίᾳ ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, π. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. ΙΒ' (1877-1878), σ. 7.

Ἔσθ' ἡ Καθιδρύεται Ἑκπαιδευτικὸν Φροντιστήριον, οὗ ἔδρα προσδιορίζεται ἡ Κωνσταντινούπολις· σκοπὸς δὲ αὐτοῦ μόνιμος καὶ κυριώτατον μέλημα ἔσται ἡ διάδοσις τῶν γραμμάτων ἐν γένει εἰς τοὺς ἐν τῇ Ὁθωμανικῇ Κράτει Ὀρθοδόξους λαοὺς καὶ μάλιστα εἰς τὸ γυναικεῖον φῶλον ἄνευ διακρίσεως καταγωγῆς καὶ γλώσσης.

Ἔσθ' ἡ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου μέσα εἰσὶν·

- 1) Ἡ σύστασις σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ παρθεναγωγείων ὑποὺν ἀνάγκη.
- 2) Ἡ βοήθεια ἀπόρων κοινοτήτων πρὸς ἐμψύχωσιν τῶν διατηρουμένων παρ' αὐτῶν ἐκπαιδευτηρίων.
- 3) Ἡ συνδρομὴ εἰς ἑκδοσὶν βιβλίων διδασκτικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἡ διανομὴ αὐτῶν εἰς σχολεῖα, καὶ εἰς ἀπόρους κοινότητας, κληρικῶν καὶ μαθητῶν.
- 4) Ἡ σύστασις ἱερατικῶν σχολῶν εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τοῦ κράτους πρὸς ἐκπαιδεύσιν τοῦ κλήρου τῇ ἐγκρίσει τῆς Ἐκκλησίας.
- 5) Ἡ σύστασις διδασκαλείων ἐν Κων/πόλει πρὸς μόρφωσιν διδασκαλιστῶν, λαμβανομένων τῶν ὑποτρόφων μαθητῶν κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν.
- 6) Ἡ ὑποτροφία πρὸς καταρτισμὸν ἱεροδιδασκάλων καὶ ἱεροκλήρων.

Οἱ πολιτικὲς περιπέτειες τοῦ τόπου, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ὁδοῦσέα Ἰάλεμου¹, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν του. Τὸ «Φροντιστήριον» διελύθη καὶ καλύτερα συγχωνεύθηκε στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. πού ἱδρύθηκε τὸν ἴδιον χρόνον. Τὴν πρώτη δεκαετία τῆς λειτουργίας του ὁ Σύλλογος συγκεκριμενοποίησε τοὺς σκοποὺς καὶ ἀνέλαβε ὅλες τὶς δέουσες πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ὑλοποίησίν του. Μεγαλύτερο βάρος δόθηκε στὴν ἱδρυση καὶ τῇ λειτουργίᾳ ἐκπαιδευτηρίων στὴν τουρκοπατημένη Ἑλλάδα². Τὸ 1871 ὁ Σύλλογος ἀπέκτησε οἰκονομικὴ αὐτο-

1. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἡ Ἱστορία, ὅ.π., σ. 7. Ὁ Λέσβιος δημοσιογράφος Ὁδοῦσεὺς Ἰάλεμος εἶχε ἀναπτύξει ἀξίολογὴν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ δράσιν στὴν Ἀθήναν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ δεύτερον μιστὸ τοῦ 19ου αἰ. Ἀνέλαβε πρωτοβουλίες ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ὅπως, ἐξάλλιν, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεργὴ ἀνάμειξίν του στὰ πράγματα τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Τὸν ἐνδιέφεραν οἱ διεθνεῖς πολιτικὲς ἐξελίξεις καὶ εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ. Πέθανε στὴν Ἀθήναν τὸ 1899.

2. Ὅλα τὰ κείμενα τῶν ἐκθέσεων πού συνέγραψαν οἱ εἰσηγητὲς καὶ τὰ μέλη τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. ἀπὸ τὸ 1871 καὶ μετὰ ἀναθεωροῦν τὸ αὐξημένον ἐνδιαφέρον τοῦ Συλλόγου, καταγράφουν συγκεκριμένους ἐλλείψεις καί, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἰδεολογίαν, εἶναι σαφὲς τὸ προβάδισμα πού δίνεται στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα καὶ γενικότερα στὸ ἐθνικὸ συμφέρον. Βλ. Ἐκθεσις τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ὁθ. αὐτοκρατορίας, π. Ε.Φ.Σ.Κ. τόμ. Ζ' (1872-73), σ. 205-219. Τὴν ἐκθεση ὑπογράφουν οἱ Ἱ. Ἀριστοκλήης, Γ. Σοφοκλήης, Κ. Καλλιάρχης, Μ.

τέλεια, ἀναδιοργανώθηκε καὶ δραστηριοποιήθηκε περισσότερο στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα. Τὸ πατριαρχεῖο ὑποχρεώθηκε ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς νέες πραγματικότητες¹. Ὁ Ἰάλεμος δικαιολογημένα ὑποστήριξε ὅτι ὁ Σύλλογος εἶναι στὴν οὐσία ὁ «Ὁδηγὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀνάγκης τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ἐνεργείας καὶ τὸ κέντρον ὅλων τῶν περὶ αὐτῆς πόθων καὶ πράξεων»². Ἦταν γι' αὐτὸν τὸ «ἐμπουργεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων καὶ ἐλληνιζόντων»³.

Ἡ πραγματώσις τῶν σημαντικότερων στόχων τοῦ Συλλόγου ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγῳ στὸν Κωνσταντῖνο Ἡροκλῆ Βασιιάδῃ⁴, ὅταν προ-

Μ. Πανταζῆς, Β. Πυλάδης, Κ. Καραθεοδωρῆς καὶ Ξ. Ζωγράφος, εἰσηγητής. Πρβλ. Ἐκθεσίς τῆς εἰδικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς, ὅ.π., σ. 322-324.

1. Δὲν ἔχει ἀκόμη διερευνηθεῖ ἡ στάσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπέναντι στὴν Παιδεία. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἐπιφυλάσσει πολλές ἐκπλήξεις. Εὐκαιριακὰ σημειῶνω τὸ μελέτημα σὲ συνέχειες τοῦ Μ.Ι. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἔτη, π. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 8, (1888), σ. 359-361, 366-369, 374-378, 382-384· 9, (1889), σ. 2-4, 53-55, 61-64, 68-71, 204-205, 212-213, 275, 285-288, 290-293, 298-304, 314-316, 338-340, 346-347, 354-359, 370-376, 371β'-376β'.—Εἰδικότερα καὶ ἀποδεικτικά βλ. Εἰδοποίησις περὶ συστάσεως Ἐπιτροπῆς ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ πνευματικῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1836—Πίνακες στατιστικοὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατὰ τὰ πρόσθεια σχολείων τῶν ὀρθοδόξων, καταρτισθέντες φροντίδι καὶ ἐπιστάσῃ τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870.—Κανονισμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873.

2. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἱστορία, ὅ.π., σ. 8-9.

3. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἱστορία, ὅ.π., σ. 13.

4. Στὸ «Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἐλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων (ἀναγνωσθὲν ἐν τῷ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1866), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867» ὁ Ματθαῖος Κ. Παρανίκας προτάσσει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἡ. Βασιιάδῃ στὴν ὁποία, μεταξὺ ἄλλων, σημειώνει (σ. ἐ-στ'):

Σοί, ὅστις μετὰ τὴν ἀπὸ φωνῆς καὶ καλὰ μὲν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων ἐργασίαν, μετὰ μακρὰν ἐν Ἑνδόπῃ πρὸς ἐπαύξεισιν τῶν γνώσεων διατριβήν, μετὰ τὴν εἰς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων τῷ 1860 ἐπανάκαμψιν, πρὸς ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν ἀφορῶν, τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ πάλᾳ ποτὲ κοιτῇ αὐτῶν, τῇ γηγραιᾷ Ἀνατολῇ, στεντορεῖα τῇ φωνῇ ἐκήρυξας, ὅτι οὐδεμία ὄλκι καὶ πολιτικὴ βελτίωσις τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἔσται ἐφικτή, ἂν μὴ τούτων προηγηθῇ ἡ διανοητικὴ καὶ θῆκὴ ἀνάπλασις. Πρὸς τοῦτο εἰργάσω ἐπιμόνω, συνέλαβες τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν τῆς ἐν τῇ Πόλει ταύτῃ συστάσεως Ἐκπαιδευτικοῦ Φροντιστηρίου, οὗ σκοπὸς ἦν κύριος ἡ διάδοσις τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἄνευ διακρίσεως θρησκείας ἢ γλώσσης, καὶ ὃ ἡμελλεν ἴστασθαι σελαγίζον καὶ καταναγάζον τὰ ἔργα καὶ τὰ μακρά. Πρῶτος καὶ κορυφαῖος ἵστασαι ἐν τῇ χορείᾳ τῶν συστησάμενων τὸ ἀγλίσμα τῆς Μητροπόλεως ταύτης, τὸν Ἑλληνικόν, λέγω, Φιλολογικόν Σύλλογον, τὸ σέμνωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τοῖς περιοικοῦσιν Ἐθνεσι, τὸν διὰ τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἀναγνωσμάτων, διὰ τῶν συστάντων περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἐπαρχιῶν, Θράκης, Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας διαγωνισμάτων, διὰ τῶν δημοσίων μαθημάτων καὶ τοῦ ἀξιολόγου

έβη στὴν ἱδρυση τοπικῶν Φιλεκπαιδευτικῶν Συλλόγων. Στις ἀρχές τοῦ 1872 ἱδρύονται στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἑπειρωτικὸς καὶ ὁ Θρακικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος¹. Οἱ σκοποὶ καὶ οἱ στόχοι τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου, τὸν κανονισμὸς² τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιοῦ, ἦσαν οἱ ἀκόλουθοι:

Ἔαρθρ. 1. Καθιδρύεται ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑπειρωτικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος σκοπὸν καὶ μέλημα ἔχων τὴν διάδοσιν ἐν Ἑπιείρω τῆς δημοτικῆς μάλιστα παιδεύσεως καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν δι' αὐτῆς διάπλασιν καὶ μόρφωσιν.

Ἔαρθρ. 2. Τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου μέσα εἰσὶ, α) ἡ σύστασις Διδασκαλείου εἰς δύο διηρημένον πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων τῶν δημοτικῶν Σχολείων καὶ διδασκαλισσῶν τῶν Παρθεναγωγείων καὶ Νηπιαγωγείων, β) ἡ σύστασις δημοτικῶν Σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ Παρθεναγωγείων ὅπου παρίσταται ἀνάγκη, γ) ἡ συντήρησις τῶν ἡδὴ ὑπαρχόντων, χρηζόντων δὲ περιθάλψεως καὶ συνδρομῆς καὶ δ) ἡ ἐκδοσις διδακτικῶν καὶ ἄλλων κοινωφελῶν βιβλίων καὶ ἡ διανομὴ αὐτῶν εἰς ἅπορα δημοτικὰ Σχολεῖα ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Ἔαρθρ. 3. Ὁ Σύλλογος προϊὼντος τοῦ χρόνου καὶ κατὰ τοὺς πόρους αὐτοῦ θέλει προβαίνει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ 2 ἄρθρῳ ἀναφερομένων ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν μᾶλλον κατεπειγόντων ὕστερον δὲ καὶ περὶ συστάσεως Σχολείων τῆς μέσης παιδεύσεως ἢ ὑποστηρίξεως τῶν ἡδὴ ὑπαρχόντων θέλει μεριμνήσει.

Περιοδικὸν αὐτοῦ, οὐ μόνον τὸ ἔθνικόν φρόνημα ἀνακινήσαντα, καὶ νέαν ὥθησιν πρὸς τὴν πρόδοον ἐνεργήσαντα, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς ἐσπερίας λήξεως σοφοῖς παρασχόντα ἀφορμὴν, ἵνα χρηστὰς συλλάβωσιν ἐλπίδας περὶ τῆς διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, τεραστίαν ἐχόντων ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν, ἀναγεννήσεως τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν παγκόσμιον πολιτισμόν.

Γιὰ τὸν Ἡροκλῆ Βασιάδη βλ. Ὁδ. Ἀνδρεάδης, Κωνσταντῖνος Ἡροκλῆς Βασιάδης, π. «Ἑπειρωτικὰ Χρονικὰ» 2 (1927), (Παράρτημα πρῶτον-βιογραφικόν), σ. 1-17. Ἐπίσης Ν.Β. Πατσέλης, Ὁ ἱατροφιλόσοφος Δελβινακιώτης Κωνσταντῖνος Ἡροκλῆς Βασιάδης, Ἀθήναι 1935 (1960). Τατιάνα Σταύρου, Ἡροκλῆς Βασιάδης, ὁ τελευταῖος ἱατροφιλόσοφος, Ἰωάννινα 1975. Βλ. καὶ τὴν ἐπιφυλλίδα τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ με τίτλο Ἡροκλῆς Βασιάδης, στὴν ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 14 Νοεμβρίου 1975, σ. 1-2. Ὁ Ἡροκλῆς Βασιάδης ἔστειλε ἐπίσης μελέτες καὶ ἐργασίες του σὲ γνωστὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Κωνσταντινουπόλεως. Λόγοι καὶ ἄρθρα του εἶχαν δημοσιευθεῖ, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις, στὸ π. «Ἐπτάλοφος Νέας», τευχ. 25 (1866), καθὼς καὶ στὴν ἐφημ. «Κλειὼ» Τεργέστης, φ. 80-81 (1863).

1. Βλ. Ἐπετηρίς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἔτος Α' (1872-1873), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873, σ. 45-47. Πρβλ. Κων. Ι. Κίτσος, Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα (Κεστοράτι Ἀργυροκάστρου: 1874-1891), Ἰωάννινα 1985 (ἐκδ. Ἰδρύματος Βορειοηπειρωτικῶν Ἐρευνῶν), σ. 35, 37 κ.ά.

2. Βλ. Ἐπετηρίς, ὁ.π., σ. 3-9.

Ἀρθρ. 35. Ἡ σύστασις Διδασκαλείων ἑκατέρων τῶν φύλων ἔσται ἐκ τῶν πρώτων τοῦ Συλλόγου μελημάτων.

Ἀρθρ. 36. Οἱ ὑπότροφοι μαθηταὶ καὶ μαθήτριά τοῦ Διδασκαλείου λαμβάνονται ἐκ τῶν ἀριστευόντων ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου προστατευομένοις δημοτικοῖς Σχολείοις, εἰσὶ δὲ ὑπόχρεοι μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν αὐτῶν νὰ διδάξωσιν ἐπὶ τριετίαν, ὅπου ἂν ἐγκρίνη ὁ Σύλλογος, λαμβάνοντες τὸν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀνάλογον μισθόν.

Ἀρθρ. 37. Αἱ ἐφορίαι τῶν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου προστατευομένων Σχολείων ὀφείλουσι νὰ υποβάλλωσιν ἐτησίως τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ ἔκθεσιν περὶ τῶν διδασκομένων μαθημάτων, τῶν διδασκόντων, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, καὶ περὶ τῶν μέσων καὶ δαπανῶν τῆς Σχολῆς· ἄλλως παύουσιν αἱ παρὰ τοῦ Συλλόγου χορηγοῦμεναι συνδρομαί.

Ἀρθρ. 47. Ἡ σφραγὶς τοῦ Συλλόγου ἐπερὶ μὲν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν **ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΣΥΛΛΟΓΟΣ**, περὶ δὲ τὸ μέσον φηγὸν μετὰ πελειάδος καὶ ἱερείας.

Τὰ ἱδρυτικὰ μέλη¹, μὲ τὴν σειρὰ πού ἐμφανίζονται στὴν Ἐπετηρίδῃ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, εἶναι τὰ ἑξῆς:

†Ὁ Δέρκων Νεόφυτος
Χρηστάκης Ζωγράφος
Κ. Καραπάνος
Ἡ. Βασιάδης
Ἱ. Σάββας
Β. Σαρακιώτης
Ι. Δ. Λιάμπης
Στ. Οἰκονομάκης
Ν. Κρικώτσος
Ἱ. Κρικώτσος
Κ. Θ. Ζήσης
Δ. Πασπαλλῆς
Ν. Παπααῤῥούσης
Γ. Μπίτζινος
Μ. Κωνσταντινίδης
Γ. Λαζόπουλος

Ἀ. Τάγης
Γ. Χρισώτης
Δ. Στεργιάδης
Δ. Μαλιάδης
Ζ. Θ. Ζήσης
Σ. Βουτυρᾶς
Πέτρος Ἱ. Κέσσης
Κύρος Σπυρίδης
Ν. Δούνδης
Χ. Κ. Βασιλείου
Μ. Βελλογιάννης
Κ. Δ. Παπαχρόπουλος
Π. Σαλαμπάντας
Κων. Παπαχρόπουλος
Σ. Κωστόπουλος
Χρ. Γ. Κλωταῖος

1. Βλ. Ἐπετηρίς, ῥ.π., σ. 11-12.

Ν. Δουρδούφης	Κ. Γότσου
Γ. Καλπάκας	Στ. Δημητρίου
Σπ. Κων. Μάντσος	Δ. Ντίκου
Α. Δ. Ἰλαρίδης	Σ. Αάλης
Μ. Πανταζῆς	Γ. Τσάχος
Μ. Παρχνίκας	Α. Δημητρίου
Ι. Καμινερίδης	Ι. Κοντόπουλος
Α. Αιούμας	Π. Κόκκινος
Γ. Κ. Σάββος	Φ. Νικολάου
Ἰ. Αθ. Ἀλιεύς	Ι. Κούλις
Φ. Μπορνόζης	Χ. Ἡλιάδης
Τ. Μηλιώτης	Γ. Καζιζινόπουλος
Ι. Ζίννης	Π. Τσίμος
Θ. Γεωργιάδης	Χ. Δ. Τσίμος
Ν. Ι. Καραγιαννόπουλος	Ν. Αίλιο Παππᾶ
Κυριάκος Μπάκουλας	Δ. Ζωΐδης
Ν. Θ. Σουλλίδης	Π. Ἐξάρχου
Δ. Ααζόπουλος	Ι. Μιχαηλίδης
Στ. Χαρίτος	Π. Οἰκονομίδης
Π. Μπόλος	Χρ. Τσιότσος
Γ. Βασιλειάδης	Στ. Χ. Παππᾶ Βασιλείου
Χαρ. Χ. Γιαννόπουλος	Ι. Φούφας
Χρ. Κιτσούλης	Χ. Χατσόγλους
Ἰ. Απ. Ζώνις	Ι. Κορνάρης
Ἰερεὺς Χρῆστος Καλυβίτης	Π. Παππαδόπουλος
Κ. Σῖνος	Κ. Πετσάνης
Χ. Σ. Κύρου	Ἰερεὺς Χρῆστος Σακελλάριος
Σπ. Κάππος	Ἰερεὺς Νικόλαος Παππαδόπουλος
Δ. Γκίκας	Π. Μπίρκος
Χρ. Γαλίτσος	Ι. Γ. Λάμπρος
Δ. Τσάνης	Ν. Γεωργάκης
Ι. Μ. Κώνστα	Ἰ. Αδελφοὶ Τσαταλοπούλου
Β. Σπυρίδωνος	Δ. Κηργώτης
Β. Μεντσιώφ	Ν. Δρικόπουλος
Ι. Ἡλίας	Α. Μαρτίκου
Χ. Καλυβᾶς	Ι. Β. Δούτζης
Α. Ἀθανασίου	Σ. Ζήστου Σταύρου

Τὰ μέλη τοῦ πρώτου διοικητικοῦ συμβουλίου¹, μὲ τις ἀρμοδιότητές τους, ἤταν τὰ ἀκόλουθα:

Χ. Ζωγράφος Ἐπίτιμος Πρόεδρος

Ὁ Μητροπολίτης Δέρκων Νεόφυτος Πρόεδρος

Ἀντιπρόεδροι Κ. Καραπάνος

Ἡ. Βασιάδης

Γενικὸς Γραμματεὺς Γ. Λαζόπουλος

Εἰδικὸς Γραμματεὺς Γ. Σάββος

Ταμίας Ι. Λιάμπης

Σύμβουλοι Β. Σαρακιώτης

Στ. Οἰκονομάκης

Δ. Μαλιάδης

Ζ. Ζήσης

Ἰ. Καμιναρίδης

Μ. Παρνίκας

Στὴν πρώτη ἐτήσια γενικὴ συνέλευση τοῦ Συλλόγου ὁριστικοποιήθηκε ἡ σύνθεση τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου²: ὁ μητροπολίτης Δέρκων δ-νομάστηκε ἐπίτιμος πρόεδρος, πρόεδρος ἀνέλαβε ὁ Κ. Καραπάνος, ἀντι-πρόεδρος ὁ Β. Σαρακιώτης, εἰδικὸς γραμματέας ὁ Δ. Γκίκας καὶ μέλη ὁρίστηκαν ὁ Γ. Χασιώτης καὶ ὁ Μ. Βελλογιάννης.

Δεκαπέντε περίπου χρόνια ἀργότερα ὁ Βασιάδης ὑπογράμμισε τὸ β-σικότερο στόχο τοῦ Συλλόγου στὴν ὁμιλία του στὰ εἰκοσιπεντάχρονα τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.³

«Πρώτη ἀρχὴ τοῦ Συλλόγου· ὅτι ἦν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἔμεινε εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη φιλολογικὸν ἴδρυμα, πᾶσαν ἀποκλείων ρητῶς πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν συζήτησιν διὰ τοῦ 31 ἄρθρου τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ, καλλι-εργῶν δὲ μόνον, ὅση αὐτῷ δύναμις, τὰ ροάμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, καὶ

1. Βλ. Ἐπετηρίς, ὁ.π., σ. 13.

2. Βλ. Ἐπετηρίς, ὁ.π., σ. 13.

3. Βλ. Κ. Ἡροκλῆς Βασιάδης, Λόγος κατὰ τὴν Εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ Συλλόγου γε-νομένην τῇ 7/19 Σεπτεμβρίου 1886, π. «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογι-κὸς Σύλλογος, Εἰκοσιπενταετηρίς 1861-1886», παράρτημα τοῦ ΙΗ' τόμου, ἐν Κων-σταντινουπόλει 1888, σ. 5-6.

πρὸς διάδοσιν αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἀκαμάτως ἀγωνιζόμενος· τοιοῦτος ἦν ὁ σκοπὸς τῆς ιδρύσεως αὐτοῦ, καὶ τοιοῦτον πιστῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐτήρησεν αὐτὸν ὀρθῶς καὶ δικαίως λογιζόμενος, ὅτι τῶν ιδρυμάτων ἐκεῖνα, ἃ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ἐπιλανθανόμενα, εἰς ἄλλα ἐπιδίδονται παρεκτρεπόμενα, ταχέως παρακμάζουσι καὶ καταρρέουσιν ἐξαφανιζόμενα· τούτων οὐδεμία ἄλλη φθοροποιὸς αἰτία ἢ ὅτι τοῦ σκοποῦ ἐξέστησαν, δι' ὃν ἴδρυνται· ἀλλ' ὁ Σύλλογος ἀπὸ ταύτης τῆς λύμης ἑαυτὸν προφύλαξε. Διὰ τοῦτο ὅ,τι τοῖς ἄλλοις γίνεται φθορὰ καὶ καταστροφή, ἐγένετο αὐτῷ αἰτία προαγωγῆς καὶ εὐδοκίμησεως».

Τὰ παραθέματα ἔχουν τὴ σημασίαν τους. Ὁ Βασιάδης ἀπὸ τὸ 1871 δὲν ὑπολόγισε μόχθους καὶ θυσίας προκειμένου νὰ ἐκπληρώσει τοὺς στόχους τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου. Ἡ Ἑπειρος ἐξάλλου ἦταν ἡ ἰδιόκτητη πατρίδα του. Πρῶτος πρόεδρος τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου ἐκλέχθηκε ὁ Κωνσταντῖνος Καραπάνος¹ τὸ 1872 καὶ πρὸς αὐτὸν διεβίβαζε ὁ Βασιάδης δύο χρόνια ἀργότερα «Ἐκθεσιν τῆς πρὸς σύνταξιν κανονισμῶν τῶν ἐν Ἑπιρῷ Ζωγραφεῖων καὶ τῶν ἐν Θράκῃ Ζαριφεῖων συσταθησομένων Διδασκαλείων καὶ τῶν προσηρτημένων αὐτοῖς προτύπων δημοτικῶν σχολείων ἐπιτροπῆς»². Τὴν Ἐκθεση εἶχε συνθέσει στὸ μεγαλύτερό της μέ-

1. Ὁ Ἑπιρῶτης (Ἄρτα) Κ. Καραπάνος (1840-1914), μετὰ τὰ πρῶτα μαθήματα ποὺ παρακολούθησε στὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Κέρκυρα συνέχισε νομικὰς σπουδὰς στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ Παρίσι. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Κων/πολὴ καὶ νυμφεύθηκε τὴν κόρη τοῦ γνωστοῦ τραπεζίτη Χρηστάκη Ζωγράφου, μὲ χρήματα τοῦ ὁποίου ἴδρυσεν τὸ 1870 τὴν Ἑταιρεία Τροχιοδρόμων Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν πρώτη μεγαλοεπιχείρηση Ἑλλήνων κεφαλαιοκρατῶν, οἱ ὁποῖοι συνεργάζονταν μὲ τὴν ἐπίσημη Τράπεζα τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κράτους. Δύο χρόνια ἀργότερα πρωτοστάτησε στὴν ἱδρυση τοῦ τραπεζικοῦ κολοσσοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τῆς Αὐστροτουρκικῆς Πίστης. Δραστηριοποιήθηκε ἐπίσης στὴν πολιτικὴ, σὲ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ γενικότερα στὸν πολιτιστικὸ τομέα. Σὲ δική του πρωτοβουλία ὀφείλονται οἱ ἀνασκαφὰς ποὺ ἔγιναν τὸ 1876 στὴ Δωδώνη. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του δημοσίευσεν στὸ ἐκτενὲς μελέτημά του *Dodone et ses ruines* (Παρίσι 1877). Ἄρθρα, ἐρευνες καὶ μελέτες του δημοσίευσεν στὸ περιοδικὸ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Ἀμέσως μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἀρτας (Ἰούλιος 1881) στὸ ἐλληνικὸ βασίλειο ὁ Καραπάνος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὴν πολιτικὴ. Ἀπὸ τὸ 1882 ἐκλεγόταν διαρκῶς βουλευτὴς Ἀρτας. Συμμετείχε στὰ κυβερνητικὰ σχήματα τοῦ Θεόδωρου Δηλιγιάννη ὡς ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν, Ναυτικῶν καὶ Δικαιοσύνης. Βλ. Κ. Γαρδίκας - Ἀλεξανδροπούλου, Ὁ Κ. Καραπάνος καὶ οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν προσάρτηση Θεσσαλίας καὶ Ἑπείρου, π. «Δελτίο τῆς Ἐθνολογικῆς καὶ Ἱστορικῆς Ἑταιρείας» τῆς Ἑλλάδος», τόμ. 26 (1983), σ. 327-382. Χάρης Ἐξερτζόγλου, Προσαρμοστικότητα καὶ πολιτικὴ ὁμογενειακῶν κεφαλαίων. Ἑλληνες τραπεζίτες στὴν Κωνσταντινούπολη: τὸ κατὰσχημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881, Ἀθήνα 1989, σ. 34, 36, 39, 40.

2. Βλ. Ἐπετηρίς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἔτος Β', 1873-1874, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875, σ. 267 κ.ἐ. Πληρὲς τὸ μεμνηνοῦ τῆς Ἐκθέσεως ἀναδημοσιεύεται στὸ Ἐπίμετρο αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

ρος καὶ ἀνέγνωσε στὶς συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου ὁ Γεώργιος Χασιώτης, εἰσηγητὴς εἰδικῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς. Τὴν ἐπιτροπὴ ἀποτελεῦσαν πλὴν τοῦ Γ. Χασιώτη, οἱ Κ. Ξανθοπούλος καὶ Δ. Μαρούλης.

Ἡ Ἐκθεσὴ ἦταν χωρισμένη σὲ δύο ἐνότητες, στὴ γενικὴ καὶ τὴν εἰδική. Τὸ πρῶτο μέρος, τὸ γενικὸ, περιεῖχε γενικὲς ἀρχές, τοὺς κανονισμοὺς τῶν διδασκαλιῶν καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων, ἐνῶ στὸ δεύτερο μέρος περιέχονταν ἀπόψεις καὶ κκετυθύνσεις πρκατικοῦ χρακτῆρα.

Ὁ βασικὸς προσανατολισμὸς ἦταν φανερὸς ἀπὸ τὶς πρῶτες γραμμὲς τῆς ἀνακοίνωσης:

«Ἡ δημοτικὴ παιδευσίς, ἡ ὀρθότερον γενικὴ ἢ ἐθνικὴ ὡς ἐκ τῆς ἐν-
ρτύτητος καὶ τοῦ σκοποῦ, προτίθεται καθ' ὅλον μὲν τὴν παναρμόνιον ἀνά-
πτυξιν τῶν φυσικῶν, ἡθικῶν καὶ νοερῶν δυνάμεων σύμφωνας τοῦ ἔθνους
διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς θελήσεως πρὸς πᾶν
ὅ,τι ἀληθές, ἀγαθόν, καλόν, μέγα, ὑψηλόν, ἰδίᾳ δὲ τὴν διέγερσιν τοῦ ἐθνι-
κοῦ φρονήματος τῆς φιλοπατρίας καὶ φιλογενείας καὶ πρόσκτησιν τῶν ἀ-
ναγκαίων παντὶ πολίτῃ βιοποριστικῶν γνώσεων. [...]

Παμμεγίστη ἀρα ἡ ἀξία καὶ ἡ δύναμις τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως
κοινῆς ὑπαρχούσης παντὶ πάσης τάξεως πολίτῃ καὶ ἀμφοτέροις τοῖς φύ-
λοις, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων παιδευούσης τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ ἐν τοῖς δημοτι-
κοῖς σχολείοις καὶ ἐνσταλαζούσης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τὰς ὕμεις ἀρχὰς
τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐφ' ὧν στηριζομένη καθίσταται
ἡ στερεὰ καὶ ἀκράδαντος κρητὶς τῆς εὐημερίας παντὸς ἔθνους»¹.

Ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου ἔδινε ἰδιαιτέρη σημασίαν στὴ δημοτικὴ ἐκ-
πιδευσίς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔκανε ἐκτενὴ ἀναφορὰ στὴν πειδεία τῶν ἀρ-
χίων ἐλλήνων καὶ τῶν ρωμαίων. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ κριτικὴ στάση
μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισε τὴ διάδοσιν τῶν γραμμῶν στὴν Εὐρώπη.

Ὁ Γ. Χασιώτης² ὑπῆρξε ὁ βασικότερος ἐκφραστὴς ὧν, σχε-
δόν, τῶν ἐκπαιδευτικῶν κκετυθύνσεων ποὺ εἶχαν ἐμφανιστεῖ σὲ τελευ-
τῆς τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα. Ζηγορίσιος τὴν καταγωγήν δέχτηκε τὶς
ἐπιδράσεις ποὺ ἀσκοῦσε ἡ μεγαλοαστικὴ κοινωνία τῆς Κωνσταντινού-
πολης μὲ τὰ μεγάλα της ἀνοίγματα στὴν οἰκονομία καὶ στὸν πολιτισμὸ.
Ὡς Ἡπειρώτης, φιλέρευος καὶ ἀνήσυχος μὲ ἀναμφισβήτητη ἀγάπη καὶ
νοσταλγία γιὰ τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ κκετρια προ-
βλήματα τῆς τότε ἐκπαιδευτικῆς πρκαμτικότητος. Οἱ ἐμπειρικές του
γνώσεις, οἱ ἔρευες καὶ οἱ μελέτες του ἔχουν κυρίως ὡς ἐπικεντρο τὴν
ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησιν τῆς Ἡπείρου. Αὐτὸς ὁ πρῶτος προσανατολι-

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', δ.π., σ. 270.

2. Βλ. Ἀπ. Ἀνδρέου (ἐπιμ. σχόλια), Γεώργιος Χασιώτης: Ἡ παρ' ἡμῖν δημοτι-
κὴ παιδευσίς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κων/πόλεως μέχρι σήμερον, Θεσσαλονίκη 1990.

σμός διευρύνει τοὺς ἐρευνητικούς του ὀρίζοντες μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑποδειγματικὴ ἐργασίᾳ *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'a nos jours*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1881¹.

Ἡ Ἑκθεσὶς τῆς Ἐπιτροπῆς εἶχε ἀξιολογηθεῖ ἀπὸ τὰ μέλη της², ὅταν ὑποβλήθηκε στὸν Ἡ. Βασιᾶδην. Ὁ τελικὸς ἀποδέκτης τῆς Ἑκθεσὸς Κ. Καραπάνος δὲν ὑποστήριξε μόνον ἡθικὰ τὸ ἐγχεῖρημα. Γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν σκοπῶν τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου διέθεσε τὸ ποσὸ τῶν δέκα χιλιάδων φράγκων «ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς βραβεῖα καὶ ἀνετῆθῃ εἰς εἰδικὴν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν μελῶν ταύτης τῆς ἐπιτροπῆς ἐκλεχθεῖσαν, ἥτις παρασκευάσασα τὸ πρὸς βράβευσιν διδακτικῶν βιβλίων γενικὸν πρόγραμμα ὑποβάλλει δι' ὧν τῇ ἐγκρίσει τοῦ Συλλόγου»³.

Ὁ Ἑπειρωτικὸς Σύλλογος, ἰδρυμένος ἀπὸ τὸν Φιλολογικόν, εἶχε ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ αὐτὸν καὶ λειτουργοῦσε μὲ βάση τὴν ὑποδείξει του.

Συγκεκριμένῃ ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε ἐκπονήσει λεπτομερικὸ κανονισμό γιὰ τὴν ὁργάνωση διδασκαλείων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἱδρῦσουν ὁ Χρη-

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι: G. Chassiotis, *L' Instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' a nos jours, avec statistique et quatre cartes figuratives pour l'année scolaire 1878-1879*, Paris 1881.

2. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', δ.π., σ. 267-269.

3. Βλ. Ἑπετηρίς Β', δ.π., σ. 338. Ὁ Κ. Καραπάνος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἡ. Βασιᾶδην (Κων/πολη, 29 Μαρτίου 1874) ἐκφράζει τὴν ἀπόφασίν του γιὰ τὴ σημασίαν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης καὶ ἀναγγέλλει τὰ βραβεῖα ποὺ θὰ λάβουν οἱ συγγραφεῖς σχολικῶν ἐγχειριδίων: «... Μετὰ πολλῆς δὲ εὐχαριστήσεως ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπὶ τῶν διδασκαλείων εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, ἥτις μετὰ σπουδαίαν μελέτην, κανονίσασα πλήρως τι σύστημα δημοτικῆς παιδείας, ἀπεφάσισε τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς ὅλα, εἰ δυνατόν, τὰ σχολεῖα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους».

Νομίζων δέ, ὅτι ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ ἡ παραδοχὴ ἐνὸς τελειότερου καὶ ὁμοιομόρφου συστήματος διδασκαλίας παρ' ὅλων τῶν σχολείων, ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀναγκαίων πρὸς τοῦτο διδακτικῶν βιβλίων λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ἀναθέσω εἰς τὴν ἀγωνοδικίαν τοῦ οὐ ἐπαξίως προῖστασθε Συλλόγου, ἀγώνισμα ἐκ φράγκων δέκα χιλιάδων, διανεμηθησομένων εἰς δέκα ἐννέα βραβεῖα, ἅτινα θέλει ἀπονείμει ὁ Σύλλογος ἐντὸς ἑξαετίας εἰς τοὺς συγγράφοντας τὰ ἀρμοδιώτερα καὶ καταλληλότερα διὰ τὰ δημοτικὰ Σχολεῖα βιβλία, κατὰ τὸ πρόγραμμα τῆς δημοτικῆς παιδείας, ὅπερ συντάξεν ἡ ἐπὶ τῶν Διδασκαλείων Ἐπιτροπή».

Πράγματι, ἡ Ἑκθεσίς τῆς Ἐπιτροπῆς ἔκλινε μὲ τὸ «Γενικὸν Πρόγραμμα Καραπανείου Ἀγῶνος εἰς ἑκδοσὶν μεθοδικῶν διδακτικῶν βιβλίων πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων» (σ. 339-340). Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἡ Ἑλληνορθόδοξη Κοινότης τῆς Τεργέστης ἱδρύει τὸ Οἰκονόμειον Βραβεῖον μὲ ἄλλα κίνητρα καὶ ἄλλους στόχους. Ἀποτελοῦν ἀνοιχτὰ ζητήματα πρὸς ἔρευνα καὶ μελέτη.

στάκης Ζωγράφος¹ καὶ ὁ Γ. Ζαρίφης². Οἱ συντάκτες τοῦ κανονισμοῦ, γνωστοὶ λόγοι τοῦ ἐποχῆς, ἀνκφέρονται στὰ κυριότερα ἐκπαιδευτικὰ συστήματα τῆς Εὐρώπης, τὰ ἀξιολογοῦν, εἶναι ἐνκντίον τῆς αὐτοῦσις μεταφορᾶς καὶ ἀντιγραφῆς τους καὶ προτείνουν πρόγραμμά τοῦ ὁποῖου οἱ σκοποὶ εἶναι σύμφωνοι μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς περὶ δόσεις τοῦ ἔθνους³, ὅπως ὑπογραμμίζουν.

Ἡ σύσταση νηπιαγωγείου, κατὰ τὸ Σύλλογο, ἀποτελεῖ ἀνγκυλιότη-
τα παιδευτική, κοινωνική καὶ ἐθνική. Τὸ νηπιαγωγεῖο εἶναι τὸ ἀπαραίτη-
το ἀρχικὸ τμήμα ἐνὸς προτύπου δημοτικοῦ σχολείου. Περιγράφονται οἱ
κτιρικαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ γίνεται διεξοδικὴ ἀνάλυση τῆς προσχολικῆς
ἀγωγῆς σὲ σχέση μὲ τὶς ὡς τότε γνωστὰς καὶ δοκιμασμένες στὴν Εὐρώπῃ
διδακτικὰς καὶ παιδευτικὰς μεθόδους. Γίνεται ἐπίσης μνεία τοῦ ἡνω-
στοῦ «Ὁδηγοῦ περὶ μεθόδων» τοῦ Ἰ. Κοκκινῆ καὶ τῶν «Συμβουλῶν καὶ

1. Γὰρ τὸν Χρηστάκη Ζωγράφου (1820-1898) βλ. Κων. Ι. Κίτσος, *Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα*, ὁ.π., σ. 23-31.

2. Γὰρ τὸν Γεώργιο Ζαρίφη βλ. Χάρης Ἐξερτζόγλου, *Προσαρμοστικότητα καὶ πολιτική*, ὁ.π.

3. Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ γενικὰ ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. εἶχαν τὴν γνώμη ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παιδεία εἶναι συνεχῆς. Ἡ μακρὰ τῆς διάρκειας καὶ πορεία ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς καὶ τὸν 19ο αἰ. εἶναι ἀδιάσπαστη καὶ ὡς τέτοια πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται: [...] νομίζομεν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων ἀρνηθῆσεται, οἰονδήποτε καὶ ἂν ἔχη ἐπ' αὐτοῦ κράτος τὸ νῦν τῆς δημοτικῆς παιδείας σύστημα, ὅτι δὲν πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ ἐξέλθωμεν τῆς παιδευτικῆς θέσεως, ἐν ᾗ διατελοῦμεν, καθιστῶντες καὶ παρ' ἑμῖν τὴν δημοτικὴν παιδευσιν βελτίω καὶ ἀξίαν τοῦ αἵματος, ἐν ᾗ ζῶμεν, καὶ τῶν ἀγόνων καὶ θυσιῶν, οὓς καταβάλλουσι πολλαχοῦ οἱ ἡμέτεροι ὁμογενεῖς. Κατορθωθῆσεται δὲ τοῦτο, ἂν ἀναμνησκόμεθα τῆς χρυσῆς συμβουλῆς, ἣν ὁ Σωκράτης δίδωσι Περικλεῖ τῷ νύμφῳ Περικλέους τοῦ πάνου καὶ τῆς Ἀσπασίας ἐρωτῶντι «τί ἂν ποιοῦντες οἱ Ἀθηναῖοι ἀναλάβοιεν τὴν ἀρχαίαν ἀρετὴν; Οὐδὲν ἀπόκρυφον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀποκρίνεται ὁ Σωκράτης, ἀλλ' εἰ μὲν ἐξευρόντες τὰ τῶν προγόνων ἐπιτηδεύματα μὴδὲν χεῖρον ἐκείνων ἐπιτηδεύσαι, οὐδὲν ἂν χεῖρους γενέσθαι. Εἰ δὲ μή, τοὺς γε νῦν πρωτεύοντας μιμούμενοι καὶ τούτους τὰ αὐτὰ ἐπιτηδεύοντες, ὁμοίως μὲν τοῖς αὐτοῖς χρώμενοι, οὐδὲν ἂν χεῖρους ἐκείνων εἶεν, εἰ δ' ἐπιμελέστερον καὶ βελτίως». Καρὸς λοιπὸν ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις ἐπιτηδεύσωμεν ὡς πρὸς τὴν δημοτικὴν παιδευσιν, καλλιεργούντες τὴν ἀθάνατον ἡμῶν μητρικὴν γλῶσσαν, τὴν μουσικὴν θεραπεύοντες καὶ ποιήσιν καὶ εἰς τὴν γυμναστικὴν ἐξασκούμενοι ὡς ἐκείνοι· καρὸς ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ τοῖς νῦν πρωτεύουσιν ἔθνεσιν ἐπιτηδεύσωμεν εὐρόντες τὴν δημοτικὴν παιδευσιν καὶ βελτιοῦντες ἐν πάσι τὰ δημοτικὰ ἡμῶν σχολεῖα, ἐν τοῖς διδασκάλοις, ἐν τοῖς μαθήμασι, ἐν ταῖς μεθόδοις, ἐν τοῖς διδακτικοῖς βιβλίοις, ἐν τῇ ἐπιβλέψει καὶ λοιποῖς, καὶ αἰεὶ μετακινούντες τὰ μὴ καλῶς ἔχοντα κατὰ τὴν ὁρτὴν τοῦ Ἰσοκράτους συμβουλὴν «τὰς ἐπιδόσεις ὀρῶμεν γιγνομένης καὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων οὐ διὰ τοὺς ἐμμένοντας τοῖς καθεστῶσιν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐπανορθοῦντας καὶ τολμῶντας ἀεὶ τι κινεῖν τῶν μὴ καλῶς ἔχόντων». Οὕτω δὴ σκεπτομένη ἡ ἐπιτροπὴ καὶ καθυποβάλλουσα ταῦτα τῇ ἐπιγραφίσει καὶ ἐπιδοκίμασί τῶν Συλλόγων ἐπικαλεῖται τὴν σύντονον αὐτῶν προσοχὴν καὶ μελέτην ἐπὶ τοῦ σπουδαιότερου τούτου ζητήματος. (Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 269).

ὀδηγίων» γὰρ τὰ νηπιαγωγεῖα ποὺ εἶχε ἐκδώσει ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία. Ἐκτός ἀπὸ αὐτὸ τὸ θεωρητικὸ μέρος ὁ κινονισμὸς περιέχει γενικὸ καὶ εἰδικὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν τριῶν τάξεων τοῦ νηπιαγωγείου.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ αὐτὴ ἀπόπειρα, τολμηρὴ στὴ σύλληψή της καὶ εὐρύτερα ἐθνικὴ, ἔχοντας πάντα ὡς βάση τὴ βαλκανικὴ γωγρχφία σὲ σχέση μὲ τὸν ἑλληνισμὸ ὡς ἰδεολογία καὶ τοὺς Ἑλληνας τῆς διςποράς, ἐντάσσεται στὶς μεγαλεπήβολες πρωτοβουλίες τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ ἀναπτυσσόταν ραγδαίᾳ ἀπὸ τὸ 1850 καὶ ἔπειτα μέσα στὴν πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ περιωριοποιοῦσε συστηματικὰ τὸν οἰκονομικὸ ρόλο τῶν τουρκικῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ στρωμάτων. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ οἰκονομικὴ κάλυψη τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος ἀπαιτοῦσε τεράστιες δαπάνες. Ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν σκοπῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ὅπως τοὺς ἐννοεῖ ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος, εἶναι φανερὴ ἡ ἐπιδιώξις τῆς συντήρησης, τῆς υπεράσπισης ἀλλὰ καὶ τῆς διάδοσης βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς ταυτότητος καθὼς καὶ ἡ προσπάθεια ποὺ καταβάλλεται γιὰ νὰ δικτηρηθοῦν οἱ ἐσωτερικὲς τουλάχιστον ἰσορροπίες, ἀφοῦ ὑποκαθίστανται ἀπὸ τὸ Σύλλογον βασικοὶ θεσμοί, ὅπως εἶναι τὸ ἑλληνικὸ κράτος, γιὰ τὸ ὀθωμανικὸ δὲ γενναῖα ζήτημα, καὶ ἡ ἐκκλησίαι.

Εἰδικότερα:

Προτεινόταν ἡ ἔδρυση πρότυπου νηπιαγωγείου καὶ δημοτικοῦ σχολείου, τὰ ὁποῖα θὰ ὑπάγονταν στὸ διδασκαλεῖο. Σκοπὸς τοῦ διδασκαλείου ἦταν «ἡ σκόπιμος καὶ χριστιανικὴ ἐκπαίδευσις καὶ μόρφωσις διδασκάλων τῆς ἐθνικῆς ἢ δημοτικῆς καλουμένης παιδεύσεως. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς συμμέτρου καὶ ὁμονικῆς τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν δυνάμεων ἀγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως κατὰ τοὺς τῆς παιδαγωγικῆς κανόνας μετὰ τοῦ πορισμοῦ τῶν πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ διδασκολικοῦ ἐπαγγέλματος ἀναγκαίων γνώσεων καὶ βοηθημάτων»¹. Ὁ σκοπὸς τοῦ νηπιαγωγείου, κατὰ κάποιον τρόπο ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Πλάτωνος, ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴν εἶχε ὑπόψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον, ἄλλως τε καὶ νέφω καὶ ἀπκλῶ ὄψωυν· μάλιστα γὰρ δὴ τότε πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἂν τις βούληται ἐνσημῆνυσθαι ἐκάστῳ»². Ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ εὐτύχημα τὴ σύστασις κατὰ τὸ δυνατὸ περισσότερων νηπιαγωγείων στὶς ἀλύτρωτες περιοχὲς «πρὸς ταχυτέραν ἐξάπλωσιν τῆς γλώσσης καὶ διάδοσιν τῶν δι' αὐτῆς ὄντων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν»³.

1. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 295.

2. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 308.

3. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 308.

Εύκολα γίνεται φανερό ὅτι μέσχα ἀπὸ τὴν παιδεία καὶ εἰδικότερα τὴν ἄτυπη θεσμικὴ τῆς ἐκφραση τὴν ἐκπαιδευση ἐπιχειρήθηκε μὴ μεγάλη ποιοτικὴ μεταβολὴ ἢ ὅποια, πέρα ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ τῆς χαρακτηρη ἀναδεικνυε τὴ σημασία βλαστικῶν ἐθνικῶν χαρακτηρηστικῶν, ὅπως εἶναι ἢ γλώσσα, ἢ θρησκεία, τὰ ἔθνη, οἱ περὶ δόσεις καὶ γενικά ὁ ἐθνικὸς πολιτισμός.

Ἐξάλλου στὴν ἀρχὴ τῆς εἰσηγήσεως, τῆς Ἐκθέσεως ποὺ ἀνέγνωσε ὁ Χασιώτης, στὸ πρῶτο μέρος, τὸ Γενικόν, γινόταν ἀκριβὲς λόγος γιὰ τὸν οὐσιαστικὸ σκοπὸ τῆς μορφώσεως¹, ὅπως ὑπογραμμίστηκε.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀναφερόμενη στὴν ἱδρυση νηπιαγωγείου τόνιζε τὴν ἀνάγκη ἀνέγερσης εἰδικοῦ οἰκοδομήματος καὶ παράλληλα περιέγραφε τὸ παιδγαγωγικὸ σύστημα (α) τὸ οἰκοδόμημα β) ἢ ἐν αὐτῷ ἀγωγή καὶ παιδείσεις². Ὁ Χασιώτης γνώριζε πολὺ καλά ὅτι στὴν Εὐρώπῃ δύο παιδγαγωγικά συστήματα ἐφαρμόζονταν μὲ ἐπιτυχία, ἓνα στὴ Γαλλία καὶ τὸ ἄλλο στὴν Ἑλβετία καὶ στὴ Γερμανία, καὶ αὐτὰ ἀνέλυε στὴν Ἐκθεση ποὺ ὑπέβλεπε στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως. Στὸ κείμενο καταληκτικὸ σημεῖο τῆς περιγραφῆς τοῦ ὁ Χασιώτης, καθὼς ἀνιφέρει τὴν ἀνάγκη τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο συστημάτων, τονίζει ὅτι «δύναται νὰ ἐμφυτευθῇ καὶ παρ' ἡμῖν τὸ μικρὸν τοῦτο σχολεῖον διατηροῦν τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν καὶ μὴ ἀπομακρυνόμενον τῶν ἡμετέρων ἡθῶν καὶ παραδόσεων ἐν τε τοῖς μαθήμασι καὶ ταῖς παιδικαῖς ἀσκήσεσιν»³.

Σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸ σύστημα τὸ κτίριο ποὺ πρόκειται νὰ στεγάσει τὸ νηπιαγωγεῖο πρέπει νὰ εἶναι διώροφο. Τὸ σχολεῖο λειτουργεῖ συνήθως στὸ ἰσόγειο καὶ περιλαμβάνει διδασκῆριο, ἐστιατόριο καὶ μεγάλη αἴθουσα. Τὸ κτιριακὸ συγκρότημα ὑψώνεται σὲ εὐρύχωρη αὐλὴ, ἄσπερη στὸ μεγαλύτερό τῆς μέρος. Ἀρχικά ὁ χώρος δὲν εἶχε δεικνυστοίχιες καὶ κήπους, πράγμα ποὺ ἔγινε ἀργότερα, γιὰ νὰ ἀσχολοῦνται τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα τοὺς χρόνους μὲ τὴ γεωργία.

Κατὰ τὸ ἐλβετικὸ καὶ γερμανικὸ σύστημα, τὸ ὅποιο ἐφηῦρε καὶ ἐφήρμοσε ὁ Froebel, τὸ νηπιαγωγεῖο λειτουργεῖ μέσχα σὲ εὐρύχωρο γήπεδο γεμάτο ἀπὸ δέντρα καὶ κήπους. Ἐνδεχομένως στὸ μέσο τοῦ γηπέδου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ὑψωθῇ οἰκοδόμημα μὲ αἰθουσας. Ἐπρόκειτο γιὰ παιδγαγωγικὸ σύστημα ποὺ βασιζόταν στὴν αὐξημένη αὐτοβουλία τῶν μαθητῶν. Τὸ σύστημα αὐτὸ⁴ γνώρισε μεγάλη διάδοση στὴν Εὐρώπῃ καὶ στὴν Ἀμερικὴ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἐμπνευστῆ τοῦ τὸ 1852.

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 270.

2. Βλ. Ἐπετηρίς Β', ὁ.π., σ. 308.

3. Βλ. Ἐπετηρίς Β' ὁ.π., σ. 312.

4. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 308-309. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Γεώργιος Ἀ. Βλάμος, στὸ σύγγραμμά του Ἡ ὕγιεινὸ τοῦ Σχολείου, ἐν Ἀθήναις 1904 (ἐκδ. Βιβλιοθήκης Μακασλῆ) θὰ ἀναφερθεῖ διεξοδικὰ στὴν κτιριακὴ ὑποδομὴ τοῦ σχολείου (σ. 21-360).

Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ προπαιδείου στὴν Ἑκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς βραβίζονταν σὲ θέσεις τὶς ὁποῖες περιεῖχαν τόσο τὸ γαλλικόν, ὅσο καὶ τὸ γερμανικὸ σύστημα. Γενικὰ ἔργο τοῦ νηπιαγωγείου εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἡθικὴ διαμόρφωσις τοῦ μικροῦ ἀνθρώπου. Ὁ παιδαγωγὸς καλεῖται νὰ δώσῃ μορφὴ στὸν ἀσχημάτιστο ἀκόμη ἄνθρωπον καὶ στὸ σημεῖον αὐτὸ ἐγκρίνεται ἡ ἀναμφισβήτησις σημεῖον αὐτοῦ τοῦ πρώτου σχολείου. Ἡ διδασκαλία γίνεται μὲ εὐχάριστον περιγραφικὴ ὁμιλίαν μικρῆς διάρκειας: «Ἡ διδασκαλία γίνεται διὰ τερπνῶν καὶ φυσικῶν διαλέξεων ἐπὶ ἀντικειμένων αἰσθητῶν ἢ πραγματικῶν, τῆς ὕλης λαμβανομένης ἐκ τῶν πέριξ ἡμῶν ἀντικειμένων, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ παντός, ὅπερ ἐπιτηδεῖως φέρει εἰς τὸ μέσον διὰ τὰς πρώτας τοῦ παιδίου γνώσεις ἢ διδάσκαλος. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαθημάτων διαρκεῖ πλέον τῶν 15 λεπτῶν»¹.

Σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸν σύστημα το νηπιαγωγεῖο λειτουργεῖ κατ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, τὸ χειμῶνα ἀπὸ τὶς ἑννέα τὸ πρῶτον ὡς τὴ δύση τοῦ ἡλίου καὶ τὸ καλοκαίρι ἀπὸ τὶς ἑπτὰ τὸ πρῶτον ὡς τὶς ὀχτὼ τὸ βράδυ. Τὴν πρώτην ὥραν οἱ μαθητὲς πλῖζουν, συνομιλοῦν καὶ κατασκευάζουν ἐργόχειρα ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικίαν τους. Τὶς ἐπόμενες προμεσημεριανὰς ὥρας εἰσέρχονται στὴν αἴθουσαν διδασκαλίας κατὰ φύλον καὶ ἀνάστημα καὶ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν προσευχὴν. Μετὰ τὸ θρησκευτικὸν ἄσμα κάθονται σὲ θρανία. Ἐπειτα σηκώνονται καὶ σχηματίζουν ἡμικύκλιον ἀπέναντι σὲ πινακοστάτες καὶ γράφουν ἀπομνημονεύματα τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἐπιστρέφουν στὰ θρανία τραγουδώντας τὸ ἀλφάβητον ἢ συλλαβὰς διαφόρων γνωστῶν λέξεων. Μετὰ τὸ διάλειμμα ἀρχίζει τὸ μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς κάνοντας χρῆσιν ἀριθμητηρίων. Μαθίνουν νὰ μετροῦν ἀπὸ τὸ ἓνα ὡς τὸ ἑκατὸ. Οἱ μεγαλύτεροι μαθητὲς ἀσχοῦνται στὴν πρόσθεσιν καὶ τὴν ἀφαιρέσιν. Ἡ βασικὴ διδασκαλία γίνεται στὸ τέλος μὲ διανοητικὸν τρόπον. Στὶς δώδεκα ἀκριβῶς τὰ παιδιὰ γευματίζουν μὲ φαγητὰ ποῦ ἔφεραν τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸ σπίτι. Μετὰ τὸ γεῦμα πλῖζουν διάφορα παιχνίδια καὶ ἀμέσως ἀκολουθεῖ τὸ ἀπογευματικὸν πρόγραμμα. Γίνεται διδασκαλία μὲ εἰκόνες, χιτῶνας γεωμετρικὰ σχήματα, κάνουν ἐκδρομὴν στὸν περιβάλλοντα χώρον ἢ ἀσχοῦνται μὲ ἀπλὰς γεωργικὰς ἐργασίας. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἐφαρμόζεται στὴ Γαλλίαν καὶ στὴν Ἀγγλίαν μὲ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον, «πρωτόσχολοι ἀναλαμβάνουσι τὰς ἐπὶ τῶν κινήσεων, τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ ἀριθμητικῆς ἀσκήσεις ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ ὁδηγίαν τῆς διδασκαλίας»². Σὲ ἑκάστου μαθητὲς ἀντιστοιχοῦν «μία διδάσκαλος καὶ μία

1. Βλ. Ἐπετηρὶς Β', ὅ.π., σ. 309.

2. Βλ. Ἐπετηρὶς, Β', ὅ.π., σ. 310. Λίγα χρόνια πρὶν, τὸ 1867, μέλος τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ., ἀσκήσας κριτικὴν στὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον μὲ ἐπιχειρήματα, ἀπόψεις καὶ προτάσεις (Γ. Σοφοκλῆς, Περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίας, π. Ε.Φ.Σ.Κ., ἔτος Γ' (1867), σ. 1-2.

ἐπιμελήτρια»¹. Τὸ μικρὸ σχολεῖο βρίσκεται ὑπὸ συνεχῆ ἐλεγχῷ προκειμένου νὰ ἐφαρμοστεῖ σωστὰ τὸ εκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ νὰ βελτιωθεί².

Σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα τοῦ Froebel τὰ παιδιὰ βρίσκονται ἀπὸ τὸ πρῶτὸ μέσῃ σὲ εὐρύχωρο περίβολο τοῦ σχολείου σχηματίζοντας δύο κύκλους. Ὁ πρῶτος κύκλος περιλαμβάνει τὰ νήπια ποὺ ἔχουν ἡλικία δύο χρόνων μέχρι τεσσάρων. Στὸν ἄλλο κύκλο ἔχουν τοποθετηθεῖ τὰ παιδιὰ ἡλικίας τεσσάρων χρόνων μέχρι ἑπτὰ. Πρῶτῃ ἐκδήλωση τοῦ μικροῦ σχολείου εἶναι ἡ προσευχὴ ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ ἀνάλογο ἄσμα καὶ γυμναστικὴς κινήσεις. Ἀμέσως μετὰ τὰ παιδιὰ μιμοῦνται σκηνὲς γεωργικὲς ἢ ἄλλες καθημερινὲς ἐκδηλώσεις. Μέσῃ στὸν περίβολο ὑψώνεται πάνινη σκηνὴ ποὺ περιέχει τρεῖς τραπέζια μὲ χαμηλὰ θρανία. Γύρω σὲ κάθε τραπέζι κάθονται δώδεκα μνηστὲς ἡλικίας τεσσάρων ὡς ἑπτὰ χρόνων, ποὺ κατασκευάζουν διάφορα στερεὰ ἀντικείμενα ἀπὸ χαρτί. Ἡ νηπιαγωγὸς παρακολουθεῖ τίς κατασκευὲς τίς ὁποῖες περιγράφει μὲ ἀπλὰ λόγια. Οἱ δύο αὐτὲς δραστηριότητες διαρκοῦν περίπου μία ὥρα μὲ τίς ἀναγκαστικὲς διακοπές. Ὅταν οἱ ἐργασίες αὐτὲς περατωθοῦν οἱ μνηστὲς τρέχουν στὶς ἄκρες τοῦ περιβάλου καὶ περιποιοῦνται ὁ καθένας τὸν μικρὸ του κῆπο. Ὑπάρχουν καὶ κοινοὶ κῆποι τοὺς ὁποίους καλλιεργοῦν ομάδες μνηστῶν. Παράλληλα τὰ παιδιὰ περαιοῦνται διάφορα ζῶα, ἀνάλογα μὲ τίς προτιμήσεις τους. Κατὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα τὰ τρεῖς τραπέζια χρησιμοποιοῦν τὰ μικρότερα παιδιὰ ποὺ κάνουν μὲ μικρὰ ζύλη διάφορα σχήματα. Τὸ εκπαιδευτικὸ καὶ διδακτικὸ πρόγραμμα ποὺ συστηματοποίησε καὶ ἐφήρμοσε ὁ Froebel γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν τῆς προσχολικῆς ἡλικίας συμπληρώνεται ἀπὸ μιὰ σειρά παιγνιδιῶν - δώρων «τὰ κληθέντα παιδιᾶς δῶρα»³ ποὺ περιέχουν σὲ ἑξὶ κιβώτια. Εἰδικότερα: τὸ πρῶτο δῶρο εἶναι ἑξὶ σφαῖρες ποὺ παριστάνουν τὰ ἑξὶ χρώματα τοῦ πρίσματος. Τὸ δεῦτερο περιέχει τὸν κύβο καὶ τὸν κύλινδρο. Τὸ τρίτο κιβώτιο ἀποτελεῖ μεγάλος κύβος ποὺ χωρίζεται σὲ ὀκτὼ μικρότερους. Τὸ τέταρτο, πέμπτο καὶ ἕκτο κιβώτιο περιέχουν τὸν

1. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', β.π., σ. 310.

2. Τὸ γαλλικὸ εκπαιδευτικὸ σύστημα ἐφαρμόστηκε στὴ Γαλλία καὶ σὲ ἄλλες χώρες ἐπὶ ἀρκετὲς δεκαετίες. Πρόκειται γιὰ τὰ περίφημα "Αὐλὰ ποὺ συγκέντρωναν πλῆθος μαθητῶν. Ἡ μέθοδος διδασκαλίας τῶν νηπίων ἦταν ἡ ἀλληλοδιδασκική, ὅπως ἐφαρμόζονταν στὰ ἀλληλοδιδασκικὰ σχολεῖα. Τὰ "Αὐλὰ εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν κοινωνικὸ ἔργο. Ἀλλωστε εἶχε ὑπογραμμιστεῖ ὁ φιλανθρωπικὸς τους χαρακτήρας καὶ μὲ αὐτὴν, κυρίως, τὴν ιδιότητά τους πέρασαν στὴν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐκπαίδευσης. Τὸ βιβλίο ἐκεῖνο ποὺ καθόρισε τὴν πορεία τοῦ πρώτου σχολείου, ἀρχικὰ στὴ Γαλλία καὶ ἔπειτα στὴν Ἀγγλία καὶ σὲ ἄλλες χώρες, ἦταν ἀναμφίβολα τὸ σύγγραμμα τοῦ M. Cochin, Manuel des fondateurs et des directeurs des premieres écoles de l' enfance, connues sous le nom de Salles d' Asile, Paris 1833.

3. Ἑπετηρίς, Β', β.π., σ. 311.

ἴδιο κύβο, ποὺ δικιρεῖται σὲ περισσότερα καὶ διαφορετικὰ τεμάχια. Τὰ παιχνίδια αὐτὰ μὲ τὸν καιρὸ ἐμπλουτίστηκαν καὶ πολλαπλασιάστηκαν μὲ ἀποτελεσματὰ νὰ δημιουργηθοῦν πλήρη ἐργαστήρια. Λίγο πρὶν τὸ μεσημέρι οἱ δραστηριότητες τελειώνουν μὲ γυμναστικὰς κινήσεις καὶ θρησκευτικὰ τραγούδια. Ἀκολουθεῖ γυμναστὴ κατὰ τάξιν σὲ εἰδικὴ αἴθουσα. Μετὰ τὸ μεσημέρι ἀρχίζουν οἱ ἐργασίες τοῦ ἀπογεύματος. Γίνονται μαθήματα θρησκευτικά, φυσικῆς ἱστορίας μὲ ἀφηγηματικὸ τρόπο καὶ ἀριθμητικῆς μὲ μικρὰ τετράγωνα ἢ σφαιρίδια. Οἱ ἑσπερινὲς ἐργασίες τελειώνουν μὲ κατὰ-ληλὸ τραγούδι¹.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀσχεῖ κριτικὴ στὰ δύο αὐτὰ συστήματα καὶ ἐπισημαίνει ὅτι στὴν Ἑλλάδιν ἐφαρμόστηκε σχεδὸν πικρὸν τὸ γαλλικὸ σύστημα, ὅπως μαρτυροῦν τὸ *Ἐγχειρίδιον* τοῦ Ἱ.Π. Κοκκώνη² καὶ οἱ *Συμβουλαὶ καὶ ὁδηγίαι* τῆς M. Pape-Carpantier³ ποὺ δημοσίευσεν ἡ Φιλεκπαιδευτι-

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 310-311.

² Ἀν τὸ γαλλικὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα βασιζόταν στὴ μετάδοσιν τῶν γνώσεων μὲ ἐρωτοαπαντήσεις, στὴν καλλιέργειαν τῆς μνήμης καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, τὸ σύστημα τοῦ Fr. Froebel (1782-1852) στηριζόταν στὴν αὐτενέργειαν, στὶς χειροτεχνικὰς δραστηριότητες καὶ γενικὰ στὶς ἐμπειρίας ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ νήπιον χρησιμοποιοῦντας τὸ πιὸ ἀγαπητὸ μέσο, τὸ παιχνίδι. Τὸ ἔργο τοῦ Froebel εἶχε ἀπὸλυτον στὴν Ἑλλάδα, γινώρισε μεγάλη διάδοσιν καὶ ὡς τὰ μέσα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα οἱ παιδαγωγικαὶ του ἀρχαὲς ἐφαρμόζονταν μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο. Γιὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ συστήματος τοῦ Γερμανοῦ παιδαγωγοῦ στὴν Ἑλλάδα, βλ. Αἰκατερίνη Λασικαρίδου, Περὶ φροβελιανῶν νηπιακῶν κήπων, π. «Παρασός», 4 (1880), σ. 946-949. — Τῆς Ἰδίας, Πραγματεία περὶ τοῦ Φροβελιανοῦ συστήματος, ἐν Ἀθήναις 1885. Βλ. ἐπίσης καὶ: Κανονισμὸς τοῦ Ἀστικοῦ Παρθενιαγωγείου τῆς Ἀσπασίας Βλ[αίου] Σκορδέλη, ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 4:

1. Τὸ Ἀστικὸν Παρθενιαγωγεῖον περιλαμβάνει τρία τμήματα: I τὸ Νηπιαγωγικόν, II τὸ Προκαταρκτικόν καὶ III τὸ Ἀνώτερον.

2. Ἐν τῷ Νηπιαγωγικῷ τμήματι φοιτῶσι παῖδες 4-6 ἐτῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐπὶ ἐν ἡ δύο ἔτη. Ἡ δ' ἐν αὐτῷ ἀγωγή καὶ διδασκαλία ἐνεργεῖται κατὰ τὸ Φροβελιανὸν σύστημα. Ἐν αὐτῷ γράμματα οἱ παῖδες δὲν διδάσκονται ἀλλὰ ρυθμίζεται μὲν ἡ μητρικὴ αὐτῶν γλῶσσα διὰ παιδικῶν διηγήσεων καὶ περιγραφῶν, ἀναπτύσσεται δὲ τὸ παρατηρητικὸν καὶ ἡ πνευματικὴ αὐτενέργεια διὰ διαφόρων ἀντικειμένων καὶ εἰκόνων, καλλιεργεῖται δὲ ἡ δεξιότης καὶ φιλοπονία διὰ μικρῶν φροβελιανῶν ἐργασιῶν, καὶ τέλος, περιθάλπεται ἡ σωματικὴ εὐεξία διὰ παιδιῶν καὶ καταλλήλων ἀσκήσεων.

2. Παραθέτω τὸν ἀκριβὲς τίτλον: Ἱ. Π. Κοκκώνης, Ἐγχειρίδιον περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἢ Ὀδηγὸς περὶ μεθόδων διδασκτικῶν συνδιδασκτικῆς καὶ μικτῆς καὶ περὶ νηπιακῶν σχολείων, μέρος δεύτερον, Περὶ παιδαγωγίας καὶ νηπιακῶν σχολείων, ἐν Ἀθήναις 1863.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ δημοσίευμα: Συμβουλαὶ καὶ Ὀδηγίαι περὶ διευθύνσεως σχολείων καὶ νηπιαγωγείων, ἐκδίδονται ἐπιμελεῖα τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας διαπύρην δὲ τοῦ Κληροδοτήματος Γεωργίου Ἀ. Μελά, Ἀθῆναι 1871. Τὸ ἔργο μετέφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ἡ Ἱερὴνεια Δημητριάδου, (τίτλος τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου: Marie Pape-Carpantier, Conseils sur la direction des salles d' asile, Paris 1843).

κὴ Ἑταιρία¹. Καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι: «δὲν ἀρκεῖ νὰ μεταφέρῃ τις ἐξ Εὐρώπης, ὅ,τι δυνατόν, πρὸς κατὰ γράμμα νὰ ἐφαρμόσῃ, ἀλλὰ δέον νὰ ἐνθουσίῃ ὁλόκληρον τὸ τῶν νηπιαγωγείων σύστημα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν πρὸς τὰς ἡμετέρας μάλιστα ἀνάγκας καὶ τὰ ἑθιμα»².

Οἱ θεωρητικὲς αὐτὲς ἀπόψεις καὶ γενικὰ ἡ φιλοσοφία ποὺ διέπνεε τὴ δημοτικὴ ἐκπαίδευση, ὅπως τὴν ὀργανώστηκαν οἱ ἰθύνοντες τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἀποτέλεσαν τὴ βάση γιὰ τὴ συγκρότηση προγράμματος μαθημάτων ἐνὸς προτύπου νηπιαγωγείου. Τὸ ἀναλυτικὸ αὐτὸ πρόγραμμα, ποὺ ἦταν φιλόδοξο στὴ σύλληψή του γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, περυσιάστηκε σὲ δύο μέρη, ὅπως ἀναφέρθηκε. Τὸ πρῶτο μέρος, τὸ Γενικόν, καθόριζε ἀκριβῶς τὰ μαθήματα κατὰ τάξιν. Οἱ τάξεις ἦσαν τρεῖς καὶ ἡ πρώτη εἶχε χαρακτηριστεῖ κατωτέρα. Τὸ δεύτερο μέρος, τὸ Εἰδικόν ἢ Ὁρολόγιον, περιεῖχε τὰ μαθήματα κατὰ τάξιν τὲς πρῶτες καὶ τὲς ἀπογευματινὰς ὥρες μὲ τὴν ἀκριβὴ χρονικὴ τους διάρκειαν. Ὡς διδακτικὰ ἐγχειρίδια, προκειμένου τὰ νηπιαγωγεῖα νὰ λειτουργήσουν ἀμέσως, προτείνονταν αὐτὰ ποὺ ἐξέδωσε ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία. Ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν παρλείπει νὰ ὑπενθυμίσει ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτὸ πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ποὺ ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια προτιμᾷ τὴν κατ' οἴκου διδασκαλίαν³.

Τὸ πρόγραμμα δὲ γνωρίζουμε ἂν ἐφαρμόστηκε ἔτσι ὅπως τὸ σκέφτηκαν καὶ τὸ διαμόρφωσαν οἱ ἐμπνευστές του. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅτι στὸ χωριὸ Κεστοράτι τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀργυροκάστρου στὴ Βόρειαν Ἡπειρο λειτουργοῦσαν σχολεῖν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τουλάχιστον τοῦ 19ου αἰῶνα⁴. Ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος ἀπὸ τὸ 1869 κάλυψε ὅλη τὰ ἔξοδα λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτηρίων, ποὺ μὲ δική του πρωτοβουλίαν ἰδρύθηκαν στὴν ἰδιαιτέρην πατρίδα του τὸ Κεστοράτι. Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα, ἀρρένων καὶ θηλέων, ἰδρύθηκαν τὸ 1874 καὶ στεγάστηκαν στὰ μεγαλοπρεπῆ διδυκτήρια ποὺ εἶχαν ἀνεγερθεῖ μὲ τὲς χορηγίας τοῦ⁵. Σ' αὐτὰ ἐντάχθηκε καὶ τὸ νηπιαγωγεῖο. Τὰ Διδασκαλεῖα λειτουργήσαν ὡς τὸ 1891, μὲ θετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς.

Ὡς ἐπιτυχὲς ἐγχείρημα, καταγράφεται στὶς μεγάλες ἐξορμήσεις ποὺ ἐπιχειρήσας ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοκτιτικὴ τάξιν ποὺ εἶχε ἀνικτυχθεῖ στὰ μεγάλα κέντρα τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, τὲς χαμένες πατρίδες, στὶς εὐρω-

1. Ἡ ἐν Ἀθῆναις Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία ἰδρύθηκε τὸ 1836. Πρόταση σύστασης νηπιαγωγείου ἔγινε τὸ 1839 καὶ ἔρχισεν νὰ λειτουργεῖ τὸ 1840.

2. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 312.

3. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 316.

4. Βλ. Κων. Ι. Κίτσος, Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα, ὁ. π., σ. 32-34.

5. Βλ. Κων. Ι. Κίτσος, Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα, ὁ.π., σ. 34 κ.ε.

παικὲς μεγελοπόλεις καὶ στὰ διεθνή ἐμπορικὰ κέντρα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

Φαίνεται ὅτι οἱ ἐπικρίσεις δὲν ἔλειψαν. Χωρὶς νὰ κητονομάζονται συγκεκριμέναι ἐκπαιδευτικὰ συστήματα ἐκπαιδευτηρίων τὸ πρῶτο σχολεῖο ἄρχισε νὰ ἐλύει τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιεφέρον καὶ νὰ ὑποβάλλονται προτάσεις. Ἡ δημοσιοποίηση τέτοιων περιπτώσεων μόνον θετικὰς ἐπιδράσεις μποροῦσε νὰ προκαλέσει. Αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε ἡ ἄρρηκτά τοποθέτηση τῆς Κυλλιόπης Κεχαγιῶ, διευθύντριας τοῦ Ζαππείου Παρθεναγωγείου Κων/πόλεως τὸ 1880¹.

1. Βλ. Κ. Α. Κεχαγιῶ, Παιδαγωγικαὶ Μελέται ἤτοι Λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐν τῷ Ζαπτεῖῳ κατὰ τὴν διανομὴν τῶν βραβείων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1880, σ. 25-27:

ἽΟ προσορισμὸς τῆς νηπιαγωγίας δὲν φαίνεται καθαρῶς διαγεγραμμένος εἰς τὸν νοῦν τῶν ἡμετέρων' ἐπειδὴ ἡ μέθοδος ἢ ἀπὸ τινος καιροῦ ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις οἷσα ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, ἐμφαίνει μίμῃσιν μᾶλλον ξένων ἰδεῶν καὶ ἐθίμων ἢ αὐτόθυτον ἐνέργειαν. Τίς ἑλληνικὴν ἔχον καρδίαν δὲν βλέπει δυσσεβέστωσ τὴν εἰσαγωγὴν π.χ. τῆς ὑποκλίσεως (révérence) μεταξὺ τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ ἀφελῶν ἡμῶν νηπίων; Δὲν εἶναι ἄρα ἀφελέστερος ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ ἡμέτερα νήπια μετὰ τινος ἐρωτήματος καὶ συστολῆς τείνουσι τὴν παιδικὴν αὐτῶν χεῖρα εἰς τὸν χαίρετόντα αὐτά; Τὸ δὲ σπουδαιότερον καὶ ἀνώτατον τῶν παιδικῶν καθηκόντων, ἡ προσεσχῇ, ἥτοι ποτὲ δυνατόν παρ' ἡμῶν νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ἐπιδεικτικῶν μαθημάτων; Ἐν ἡ διδάσκαλος προσεσέχηται μετὰ τῶν νηπίων, τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τοῦ ἀναγκαίου ἀγασμοῦ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων καὶ κατ' ἰδίαν. Πλείονα τούτων δυνατόν ἦτο νὰ παρατηρήσῃ τις ὅλως ἀντιβαίνοντα πρὸς τὴν ἀληθὴ νηπιαγωγίαν ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος' διότι σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι τῶν γυγνομένων ἡ ἐξέλεγχις, ἀλλ' ὁ πόθος τῆς βελτιώσεως αὐτῶν. Τὸ δὲ σπουδαιότερον μέρος πρὸς ὃ ἐν τῷ προγράμματι ἐπεστήσαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἶναι αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τῆς νηπιαγωγού, ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται ἡ εὐδοκίμησης τοῦ ὅλου ἔργου. Ἡ νηπιαγωγὸς πρέπει νὰ ἔχῃ ὅλα τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν νὰ δύνηται, ὡς τριφερά μήτηρ, νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς ὅλας τὰς ψυχικὰς τοῦ νηπίου ἀνάγκας, ὑποβοηθοῦσα τὴν ἐξέγερσιν τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ διευθύνουσα τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ κρίσιν, ὅπως ἡ γνώσις κατασταθῇ κτήμᾳ του. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιορίσωμεν τὰ περὶ τὸ νήπιον φυσικὰ ἀντικείμενα, εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη ἡ νηπιαγωγὸς νὰ κατέχῃ ἀκριβῶς καὶ ὠριμένως τὰ στοιχεῖα τοῦλάχιστον τῶν ἱστορικῶν, φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν γνώσεων. Δὲν εἶναι δὲ ποσὸς τολμηρὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ φιλοσοφῇ παίζουσα μετὰ τῶν νηπίων, τῶν ὁποίων ὁ ἀφελὴς νοῦς ἀποκαλύπτει ἐνίοτε τὰ λαμπρότερα καὶ θεϊότερα τοῦ ἠθικοῦ βίου φαινόμενα, ἐκ τῶν ὁποίων προαγγέλλεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὁ μέλλον νὰ σχηματισθῇ χαρακτήρ. Ποσάκις ἡ ἄγνοια τῶν παιδαγωγῶν δὲν ἐπινέεν ἐν σπέρματι τὰς ἐπιφανεστέραις κλίσεις, ἐξ ὧν ἡδύνατο νὰ ἀποτελεσθῇ χαρακτήρ γενναῖος; Ὅθεν ἡ νηπιαγωγὸς οὐ μόνον πρέπει τὰς ἀναγκαίας νὰ κατέχῃ γνώσεις ἀλλὰ καὶ νὰ ᾔναι ὀρθῶς καὶ σκοπίμως μορφωμένη πρὸς τὴν ἐαυτῆς ἐντολήν. Ἀλλὰ καὶ τῆς νηπιαγωγού οὕτω παρεσκευασμένης τὸ ἔργον ἤθελεν εἶσθαι δυσχερὲς ἂν δὲν ἤθελεν ὀρισθῇ ἀκριβῶς ἡ ἡλικία τῶν ἐν τῷ νηπιαγωγείῳ διδασκομένων, ἥτις πρέπει νὰ κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ 4 μέχρι τοῦ 7 ἔτους, ὅτε καὶ αἱ ἀντιλήψεις σχεδὸν τὸν αὐτὸν ἔχουσι χαρακτήρα καὶ τὰ κοινὰ μαθήματα δύνανται νὰ ὤσι καταληπτὰ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ διδακτικὰ ὅσα μείζων εἶναι ἡ ποικιλία τοσούτω τερπνοτέρᾳ ἀποβαίνει ἡ διδασκαλία. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπαιτεῖται, ὡς εἵπομεν, ἡ αὐτόθυμος τῆς

Τὸ 1881, ὁ Χασιώτης, ὅπως σημειώθηκε, δημοσιεύει τὸ πολυσέλιδο σύγγραμμά του *L' Instruction publique chez les Grecs*, στὸ ὁποῖο θὰ δώσει ἰδιαιτέρη βαρύτητα στὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργίᾳ τῶν πρώτων εκπαιδευτικῶν μονάδων, γιὰ μαθητὲς δηλ. καὶ μαθήτριες προσχολικῆς ἡλικίας. Οἱ συνθῆκες εἶχαν ὀρισμάσει ἀκόμη περισσότερο, ἢ ἐπίσημη πρωτεύουσα ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἀγωγή καὶ τὴν παιδεία τῶν νηπίων καὶ ἡ ἢ ἐπιτροπὴ τοῦ Χασιώτη στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. εἶχε ἀυξηθεῖ μὲ τὴν πλήρη ἀνγνώριση τοῦ ἔργου του. Σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ πικρατηρήσεις του γιὰ τὸ ἐλληνικὸ νηπιαγωγεῖο, ὡς ἓνα βαθμὸ γνωστὲς ἀπὸ τὶς Ἐκθέσεις του, μετὰ τὶς πλούσιες ἐμπειρίες ποὺ ἀπέκτησε, εἶναι οἱ ἀκόλουθες¹:

Ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας δὲν ἦταν τόσο ἀναπτυγμένη καὶ συγκροτημένη ὅσο στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι εὐνόητο, ἀν λάβει κανεὶς ὑπόψη ὅτι δὲν ὑπῆρχε νομοθεσία ἀρκετὴ, ὥστε νὰ ἐπιβάλλει στὴν κοινωνία ὑποχρεωτικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα. Ἐξάλλου κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ διαμαρτυρηθεῖ γι' αὐτὴ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν νόμων. Τὸ ὀθωμανικὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, παρ' ὅλο πὺδ διακίνητε τὴν ἰσότητά τῶν ὑπηκόων σὲ τέτοια θέματα ἀπέφευγε ἀπαρεγκλίτως νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ δημόσια ἐκπαίδευση τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν μπορεί νὰ ἀποτελέσει μομφή, συνιστᾷ ὥστόσο ἐνδειξη τῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς ἀδυναμίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὡς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους. Θετικὸ μπορεί νὰ θεωρηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁποιοδήποτε σχολεῖο ἢ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο λειτουργοῦσε, δὲν ἐλεγχόταν ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές. Τὰ περιεχόμενα τῆς διδασκαλίας δὲν ἀπασχολοῦσαν οὔτε προβληματίζαν τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση. Αὐτὴ ἢ πραγματικότητα παρῆγε στοὺς Ἑλλήνες τὴν εὐκαιρία καὶ τὴ δυνατότητα νὰ διδάσκουν καὶ νὰ διδάσκονται ὅ,τι αὐτοὶ θεωροῦσαν σκόπιμο, μὲ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ ἐνισχύεται τὸ πατριωτικὸ πνεῦμα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ λαμβάνουν τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης. Φυσικὴ συνέπεια ἦταν οἱ Ἑλλήνες τῆς Τουρκίας νὰ αἰσθάνονται καὶ νὰ εἶναι διαφοροετικοὶ στὶς γνώσεις καὶ τὶς ἀντιλήψεις.

Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχουν διαμορφωθεῖ συγκεκριμένες καὶ συγκροτημένες ἐκπαιδευτικὲς πραγματικότητες. Τὸ λεγόμενο «κοινὸν σχολεῖον», ποὺ μέχρι τότε εἶχε ἐπιβληθεῖ, ἀντικαθίσταται μὲ τὸν καιρὸ ἀπὸ τὸ «ἀλληλοδιδασκικόν». Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του ἀρχισε νὰ ὑποχωρεῖ καὶ νὰ παραχωρεῖ τὴ θέση του σὲ νέες σχολικὲς κατευθύν-

νηπιαγωγοῦ ἐνέργεια πρὸς τὰς παρισταμένας ἀνάγκας· ὥστε τὸ πρόγραμμα τοῦ νηπιαγωγείου δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ στοιχειωδестάτῃ αὐτοῦ ἐνεργεῖα τὰς γνώσεις, αἷτινες μέλλουσι ν' ἀναπτυχῶσιν εὐρύτερον ἐν τῷ σχολείῳ....

1. G. Chassiotis, *L' Instruction publique*, ὅ.π., σ. 362-370. Τὸ ἔργο εἶναι ἀφιερωμένον στὸν Χρηστάκη Ζωγράφου (σ. V).

σεις. Ἀπὸ τὸ 1870 στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Θεσσαλονίκη, στὶς Σέρρες, στὰ Ἰωάννινα, στὴν Ἀδριανούπολη, στὴ Σμύρνη, στὴ Φιλιππούπολη ἰδρύονται καὶ λειτουργοῦν νηπιαγωγεῖα, μονοτάξια καὶ πολυτάξια δημοτικά σχολεῖα. Ὁ μαθητὴς ὑποχρεωνόταν νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἐξῆς πορεία:

- νηπιαγωγεῖο,
- σχολεῖο βασικῶν γνώσεων,
- δημοτικὸ σχολεῖο,
- κανονικὰ σχολεῖα,
- τάξεις ἐνγλίκων.

Τὸ πρῶτο νηπιαγωγεῖο ἰδρύθηκε καὶ λειτούργησε στὴν Ἀθήνα τὸ 1840 ἀπὸ τὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία (Ἀρσάχεια Νηπιαγωγεῖα). Εἶναι ὁμως γεγονὸς ὅτι ὁ νέος ἄνθρωπος θεσμός, λειτούργησε ἱκανοποιητικὰ στὶς ἐλληνοφώνες ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας καὶ καλύτερα ἀπ' ὅτι στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Στὸ ἐλληνικὸ βασίλειο οἱ συνθήκες δὲν ἦταν ἀκόμη ὥριμες, ὥστε νὰ γίνει συνειδήση ἢ ἀναγκαιότητα ἀνάλογων νομοθετικῶν ρυθμίσεων. Ἀντίθετα στὰ ἐλληνοφώνα διαμερίσματα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ νέα ιδέα βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος. Ἀπὸ τὸ 1868 ὡς τὸ 1879 ἰδρύθηκαν ἑκατὸν ὀχτὼ νηπιαγωγεῖα μέσα στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια: δώδεκα στὴν Ἑπειρὸ, τέσσερα στὴ Θεσσαλία, σαρανταένα στὴ Μακεδονία, εἴκοσι στὴ Θράκη, ὀχτὼ στὰ νησιά καὶ εἴκοσι τρία στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Οἱ ἐγκαταστάσεις καὶ τὸ σύστημα διδασκαλίας δὲ διέφερε καθόλου ἀπὸ τὰ γαλλικὰ νηπιαγωγεῖα, ἀφοῦ τὰ σχολεῖα αὐτὰ λειτούργησαν ὡς πρότυπα. Παιδιὰ καὶ τῶν δύο φύλων γίνονταν δεκτὰ στὰ νηπιαγωγεῖα στὴν ἡλικία τῶν τριῶν χρόνων καὶ φοιτοῦσαν ὡς τὰ ἐπτά. Μάθαιναν τραγούδια, διδάσκονταν γραφὴ καὶ ἀνάγκωσι καὶ ἔκαναν ἀσκήσεις σωματικές καὶ πνευματικές τέτοιες πὺν ταίριαζαν στὴν ἡλικία τους. Τὰ νηπιαγωγεῖα εἶχαν ἀναλάβει βασικότατο ρόλο μέσα στὴν ἐκπαίδευση, ἀφοῦ κανένα ἄλλο σύστημα διδασκαλίας δὲν προσέφερε τόσα πολλὰ σὲ τόσο μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία δὲ διέθετε τὶς ἀνάλογες σχολικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς Γαλλίας. Δὲν ὑπῆρχαν ἐπαρκῶς μεγάλα καὶ μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ὑλικοτεχνικὴ ὑποδομὴ κτήρια γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς νηπιαγωγεῖα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἦταν σχετικὰ μικρὸς καὶ οἱ τοπικὲς κοινωνίες δὲν ἦταν τόσο αὐτάρκειες, ὥστε νὰ ἀναλάβουν τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ συντήρηση τέτοιων ἀπαιτητικῶν κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων. Πολὴ συχνὰ ὑπῆρχε πρόβλημα ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν καταβολὴ τῆς ἀμοιβῆς, τοῦ μισθοῦ τῶν διδασκόντων νηπιαγωγῶν.

Ἀπὸ τὰ πῶ ἀξιόλογα νηπιαγωγεῖα εἶναι ἐκεῖνα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἐπιβατῶν Θράκης (Προποντίδας). Στὴν Ἀνωτέρα Σχολὴ Θελέων Θεσσαλονίκης παρέχονταν, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα, ἀπὸ τὸ 1870 καὶ μετὰ, οἱ ἀναγκαῖες σπονδὲς γιὰ τὶς μέλλουσες νηπιαγωγούς. Ἀν

ύπηρετοῦσαν μὲ ἐπιτυχία γιὰ ἓνα χρόνο σὲ κεντρικὸ σχολεῖο θηλέων ὡς βοηθοὶ δασκάλων,μποροῦσαν νὰ λάβουν τὸ δίπλωμα πὺν θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἐργαστοῦν ὡς διδάσκουσες ἢ διευθύντριες νηπιαγωγείων στὶς διάφορες πόλεις ἢ χωριὰ τῆς Τουρκίας, στὶς τουρκοπατημένες ἑλληνικὲς περιοχέες. Στὴ Θεσσαλονίκη εἶχαν ἰδρυθεῖ καὶ λειτουργοῦσαν ἓνα κεντρικὸ καὶ δύο κοινοτικὰ νηπιαγωγεῖα. Τὸ κεντρικὸ εἶχε διευθύντρια καὶ τέσσερις νηπιαγωγούς. Τὰ ἄλλα δύο εἶχαν διευθύντρια καὶ δύο νηπιαγωγούς τὸ καθένα. Στὰ σχολεῖα αὐτὰ φοιτοῦσαν περίπου διακόσια νήπια καὶ τῶν δύο φύλων. Ἡ σχολὴ θηλέων τῶν Ἀρχιγενείων Ἐκπαιδευτηρίων στοὺς Ἐπιβάτες Θωράκης εἰσήγαγε ἀπὸ τὸ 1874 στὸ πρόγραμμά της γιὰ τὰ νηπιαγωγεῖα τὸ σύστημα τοῦ Ἀρσακείου. Τὸ νηπιαγωγεῖο τῆς σχολῆς ἀριθμοῦσε ἐνε-νήντα μαθητέες.

Συγκεκριμένοος ἀριθμὸς θηλέων νηπίων πὺν συνέχιζαν τὶς σπουδές τοὺς μποροῦσαν νὰ γίνουν νηπιαγωγοὶ σὲ πολλέες μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Νηπιαγωγεῖα ἰδρύονται καὶ σὲ ἄλλες σχολές θηλέων στὴν Τουρκία. Παράλληλα διασφαλίζονται συνεχεῖς σπουδές προκειμένου νὰ ἐκπαιδευτοῦν διδάσκαλοι καὶ νηπιαγωγοὶ [Διδασκαλεῖα].

Σὲ ὅλες αὐτέες τὶς σχολές χρησιμοποιήθηκε τὸ γαλλικὸ σύστημα πὺν ἐφαρμόστηκε στὸ Ἀρσάκειο νηπιαγωγεῖο τῆς Ἀθήνας. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀναμφίβολα ἔχει καὶ τὰ μειονεκτήματά του. Εἶναι ἐνδιαφέρουσες οἱ ἀποφαιές τοῦ Μ. Gréard: «Ὅταν εἰσέρχεται κανεῖς σ' ἓνα νηπιαγωγεῖο βλέπει καθαρά παιδάκια, ἤσυχα «καθὼς πρέπει», πολὺ πειθαρχημένα καὶ πιστεύει ὅτι ἀντικρίζει μία πολὺ καλὴ ἀρχὴ γιὰ διδασκαλία. Ὡστόσο ἂν προσέξει κανεῖς τὴ συμπεριφορὰ τοὺς διαπιστώνει ὅτι δὲ γνωρίζουν πρὸς ποιά κανεῦθυνση νὰ στρέφουν τὸ βλέμμα τοὺς, στὴ νηπιαγωγὸ πὺν μιλᾷ ἢ σὲ ἐκείτη πὺν ἐπιτηρεῖ. Σὲ ἐνδεχόμενη ἐρώτηση ἀπαντοῦν κυρίως τὰ μεγαλύτερα παιδιά. Ὅρισμένα νήπια κατανοοῦν τὴν ἀπάντηση καὶ τὴν ἐπαναλαμβάνουν. Ἀλλὰ ἀπλῶς ἀνοίγουν τὸ στόμα τοὺς καὶ μηχανικὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴν μόλις προειπωθεῖσα σωστὴ ἀπάντηση. Τὰ τελευταῖα, πὺν δὲν εἶναι λίγα, δὲν κερδίζουν ἀπολύτως τίποτα.

Εὐθὺνὴ φέρον σγχνὰ καὶ οἱ νηπιαγωγοί. Σε πολλέες περιπτώσεις, ἐπειδὴ καὶ τὰ παιδιά εἶναι πάρα πολλὰ καὶ αὐτὰ πὺν δείχνουν ἔκδηλα ἐνδιαφέρον εἶναι λίγα, ἢ νηπιαγωγὸς εἶναι ψυχρὸ καὶ βαρετὴ. Γνωρίζει ὅτι τὰ παιδιά δὲν τὴν ἀκοῦνε καὶ μοιάζει νὰ προσποιεῖται ὅτι δὲν τὸ καταλαβαίνει. Χρησιμοποιεῖ συγκεκριμένη φρασεολογία πάντα τὴν ἴδια γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, τὶς λείπουν δηλαδὴ ἡ καινοτομία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, δὲν κάθεται νὰ σκεφτεῖ νέους τρόπους προσέγγισης καὶ τὸ μόνο πὺν δείχνει νὰ τὴν ἀπασχολεῖ εἶναι πῶς θὰ φύγουν οἱ ὥρες διδασκαλίας, σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμό. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, ξοδεύει γιὰ τὰ παιδιά πολὺτιμο χρόνο, ἐνῶ θὰ μποροῦσε νὰ τοὺς προσφέρει πολὺ περισσότερα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη με-

ριὰ ὁ ρόλος τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα, σημειωτέον, εἶναι διαφορῶν ἡλικιῶν καὶ πνευματικῶν ἱκανοτήτων, εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ παθητικός, ἀν ἐξαιρέσει κανεῖς τὶς ὥρες ποὺ ἀσκοῦνται στὴ γραφή. Ὡστόσο ὁ κύριος ὁργος τῆς διδασκαλίας θέλει τοὺς μαθητὲς ἀπλοὺς δέκτες, ἀπλῶς νὰ ἀκοῦνε».

Γύρω στὸ 1840 ὁ Froebel εἶχε ἰδρύσει τὸ πρῶτο νηπιαγωγεῖο στὴν πόλη Blankenbourg στὴ Thuringe. Πολὺ γρήγορα ἐξαπλώθηκε σὲ ὅλη τὴ Γερμανία. Στὶς μεγάλες πόλεις στόχος τῶν νηπαγωγείων ἦταν νὰ ἐδραιώσουν καὶ νὰ συμπληρώσουν τὶς γνώσεις ποὺ ἔδινε ἡ οἰκογένεια, καθὼς καὶ νὰ προετοιμάσουν τὸ παιδί γιὰ τὰ ἐπόμενα στάδια τῆς ἐκπαίδευσης. Αὐτὸ γινόταν ὥς ἑξῆς:

1. μὲ δραστηριότητες ποὺ κέντριζαν τὴ δημιουργικότητα τοῦ παιδιοῦ,
2. μὲ ἀσκήσεις κινητικὲς καὶ τραγοῦδια,
3. μὲ ἀσκήσεις διαλόγου γιὰ ἀντικείμενα ἢ εἰκόνες,
4. μὲ μικρὰ ποιήματα,
5. μὲ εὐκόλες ἐργασίες.

Ὡστόσο καὶ ἡ μέθοδος Froebel ἔχει τὶς ἀτέλειές τις. Κρίνουμε ὅτι γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους χρειάζεται μιὰ μέθοδος ποὺ θὰ συνδυάζει τὶς δύο ὑπάρχουσες, τὴ γαλλικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ (Froebel). Νηπιαγωγεῖα, ὅπως αὐτὰ τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου στὸ Πέραν, ὅπως αὐτὰ τῶν Ζωγράφειων Σχολῶν στὸ Κεστοράτι καὶ τῶν Ζαπείων Παρθεναγωγείων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔχουν υἱοθετήσει τὸ γαλλικὸ σύστημα συμπληρωμένο ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ μέθοδο τοῦ Froebel. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση κινεῖται ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως ὁ ὁποῖος μὲ ἔξοδα τοῦ Κ. Καραπάνου δημοσιεύει ὁδηγὸ καὶ πρόγραμμα διδασκαλίας ποὺ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ στὰ νηπιαγωγεῖα. Ὁ συγκερασμὸς τῶν δύο μεθόδων θὰ εἶναι ἀποδοτικὸς καὶ προσοδοφόρος τόσο γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς μαθητὲς τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ὅσο καὶ γιὰ ἐκείνους τῶν ἐλληνικῶν τουρκοκρατημένων περιοχῶν. Ἀλλωστε οἱ Ἕλληνες παντοῦ παρουσιάζουν τὶς ἴδιες πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ ἀναζητήσεις.

Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία ἀποφάσισε νὰ λάβει ἐπίσημη θέση σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση νηπιαγωγείων. Δὲν ἴδρυε ἀκόμη νηπιαγωγεῖα, ἐπέτρεπε, ὥστόσο, σὲ ἰδιῶτες νὰ τὰ συστήσουν καὶ νὰ τὰ ὀργανώσουν ὑπὸ ὅρου¹:

1. Βλ. Ἀλέξης Δημαρᾶς (ἐπιμ.), Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε (τεκμήρια ἱστορίας), τόμος δεύτερος 1895-1967, Ἀθήνα 1974, σ. 7.

Ἄρθρο. 1. Ἐπιτρέπεται ιδιώταις ἀνεγνωρισμένης χρηστότητος νὰ συνιστῶσι νηπιαγωγεῖα ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, χορηγουμένη μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ ἀρμοδίου νομαρχιακοῦ ἐπιθεωρητοῦ.

Ἄρθρο. 2. Ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις ἐπιδιώκεται ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ τοῦ παιδὸς ἐπίρροσις διὰ παιδιῶν, ἀσκήσεων καὶ εὐμεθόδου διδασκαλίας τῶν στοιχείων τῶν ἐφεξῆς ἐν δημοτικοῖς σχολείοις διδαχθησομένων μαθημάτων, σωζομένης ἀμεταπτώτου τῆς χαρᾶς καὶ τῆς γαλήνης ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων.

Ἄρθρο. 3. Εἰς τὰ πλήρη νηπιαγωγεῖα, ἀποτελούμενα ἐκ τριῶν ἐνιαυσίων τάξεων, φοιτῶσι παῖδες 3-6 ἐτῶν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἔκτον, παιδεύονται δ' ὑπὸ δύο τοῦλάχιστον πτυχιούχων διδασκαλιστῶν, παρεχουσῶν ἐπαρκῆ μαρτυρία τῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς νηπιαγωγοῦ θεωρητικῆς παρασκευῆς καὶ πρακτικῆς ικανότητος αὐτῶν.

Στὰ ἄρθρα αὐτὰ ἀσφελῶς δὲν ὑπάρχουν ἐκεῖνες οἱ ἀρχαὶ ποὺ ἐνέπνεον τοὺς μεγαλοαστοὺς τῆς ἄλλης πρωτεύουσας τοῦ ἔθνους. Στὸ ἐβδομαδιαῖο ὅμως ὥρολόγιο πρόγραμμα τῶν νηπιαγωγείων οἱ ἐπιρροὲς οἱ ἐπιδράσεις καὶ γενικὰ οἱ κατευθύνσεις εἶναι φανερές. Ὡστόσο παρὰ τὴν ὁλοφάνερη ἀναγκαιότητα τοῦ «μικροῦ» αὐτοῦ σχολείου ὁ νομοθέτης ἀποφεύγει συστηματικὰ ὡς τὶς μέρες μας νὰ τὸ χαρακτηρίσει ὑποχρεωτικό.

Στὸ Ἐπίμετρο παρατίθεται πλήρες τὸ κείμενο τῆς Ἐκθεσης, ποὺ περιέχει τὴν ὁργάνωσιν καὶ τὸ πρόγραμμά τοῦ προτύπου νηπιαγωγείου, ποὺ ἰδρύθηκε στὸ Κεστοράτι τοῦ Ἀργυροκάστρου τὸ 1874 καὶ λειτούργησε ὡς τὸ 1891.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

Β'

Περὶ τοῦ προτύπου δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον ἀπικρτίζεται ἐκ τοῦ προκαταρκτικοῦ αὐτοῦ τμήματος, τοῦ νηπιαγωγείου, καὶ ἐκ τοῦ κυρίως δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τὸ τοῦ Πλάτωνος¹ ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον, ἄλλως τε καὶ νέω καὶ ἀπλῶ ὁφουῖν· μάλιστα γὰρ δὴ τότε πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἂν τις βούληται ἐνσημάνασθαι ἐκάστω καὶ ἀναγνωρίζουσα ὅτι τὸ προκαταρκτικὸν τμήμα τῶν δημοτικῶν σχολείων. ἦτοι τὰ νηπιαγωγεῖα, ἐκπληροῦσι τὸν σκοπὸν τοῦτον κάλλιστα, εὐτύχημα λογίζεται τὴν ὅσον οἷον τε πλειόνων τοιούτων σύστασιν ἐν ταῖς ἡμετέραις χώραις, ἄλλως τε καὶ διότι λίαν εἰσὶ τελεσφόρα πρὸς ταχυτέραν ἐξάπλωσιν τῆς γλώσσης καὶ διάδοσιν τῶν δι' αὐτῆς ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἐκφράζουσα δὴ τὴν εὐχὴν ἵνα οἱ Σύλλογοι ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐθνικῆς σπουδαιότητος τῶν νηπιαγωγείων φροντίσωσι περὶ τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν καὶ πολλαπλασιάσεως, ὥς καὶ περὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων, μεταβαίνει εἰς τὰ καθ' ἕκαστα.

Α'.) Νηπιαγωγεῖον.

Τὰ πρὸς σύστασιν νηπιαγωγείου ἀπαιτούμενά εἰσι τὰδε· α'.) τὸ οἰκοδόμημα καὶ β'). ἡ ἐν αὐτοῖς [sic] ἀγωγὴ καὶ προπαίδευσις. Δύο δ' ἔχομεν κυριώτερα συστήματα τὸ ἐν Γαλλίᾳ κρατοῦν καὶ τὸ Ἑλβετῖα καὶ Γερμανία.

α') Τὸ οἰκοδόμημα.

Καὶ κατὰ μὲν τὸ γαλλικὸν σύστημα τὸ νηπιαγωγεῖον οἰκοδομεῖται ἐπὶ γηπέδου ἐπιπέδου τετραγώνου ἢ ἑτερομήκους καὶ κατὰ τὴν πληθὺν τῶν παιδίων ἀναλόγου τὴν χωρητικότητά. Τὰ δὲ μέρη τ' ἀποτελοῦντα τὸ κτίριόν εἰσι 1) ἡ αὐλὴ, 2) τὸ κτίριον. Καὶ ἡ μὲν αὐλὴ δίχα τεμνομένη ἐστὶν ἱκανῶς εὐρεῖα, τὸ πλεῖστον μὲν ἄστεγος, περὶ τινὲς δὲ μέρη καὶ ἐστεγασμένη ἵνα καταφεύγωσι τὰ μικρὰ ἐν χειμῶνι χειμῶνος ἢ βροχῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αὕτη δὲν εἶχε δενδροστοιχίας καὶ κήπους, ἥδη δὲ προστίθενται καὶ ταῦτα ἵνα γυμνάζωνται τὰ παιδιὰ εἰς γεωργικὰς

¹ Περὶ Πολιτ. Β' σελ. 376.

σπουδᾶς καὶ ἀσκήσεις. Τὸ δὲ κτίριον διώροφον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐστίν, ἀλλὰ κυριώτατον μέρος θεωρεῖται τὸ ἰσόγειον, ἥτοι τὸ κυρίως σχολεῖον. Τοῦτο δὲ διήρηται εἰς δύο καὶ τρεῖς ἐνίοτε μεγάλα μέρη, τὸ διδασκῆριον, τὸ ἐστιατόριον, καὶ τὴν αἴθουσαν μετὰ τῶν ἀναγκαιῶν προδόμων· ἔχει δὲ ἕκαστον τῶν τμημάτων τὰ πρὸς τὰς χρεῖς νηπιαγωγείου πρόσφορα, ἥτοι θρανία, πινγκοστάτας, εἰκόνες, τραπέζας καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατὰ δὲ τὸ ἐν Ἑλβετία καὶ Γερμανία τοῦ Φροιβέλου σύστημα ἡ ἔστιν ἀπλοῦν, περίβολος δηλονότι εὐρύχωρος ἄμμου κεκλυμένος, κατὰσκιος ὑπὸ πυκνῶν δένδρων καὶ πρὸς τὰς διχοφύους τοῦ ἔτους ὥρας προσηρμοσμένος μετὰ κηπικίων, ἡ περὶ τὸ μέσον τοῦ περιβόλου τούτου ὑφύεται κτίριον εἰς δωμάτιον διηρημένον καὶ μετὰ προδόμων, περίξ δ' εἰσὶ δένδρωνες, κηπάρια καὶ τὰ τοιαῦτα.

β'.) Ἡ ἀγωγή καὶ προπαίδεσις.

Κύριον ἔργον τῶν παιδικῶν τούτων σχολείων ἐστὶν ἡ φυσικὴ καὶ ἡθικὴ διάπλασις τοῦ παιδίου ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐντυπώσεων καὶ ἀντιλήψεων· μικρὰ δὲ φροντίς καταβάλλεται καὶ εἰς διδασκαλίαν τῶν συνήθων προκαταρκτικῶν μαθημάτων καὶ τούτων ὡς μέσων παιδευτικῶν. Ἡ διδασκαλία γίνεται διὰ τερπνῶν καὶ φυσικῶν διαλέξεων ἐπὶ ἀντικειμένων αἰσθητῶν ἢ πραγματικῶν, τῆς ὕλης λαμβανομένης ἐκ τῶν πέριξ ἡμῶν ἀντικειμένων, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ παντός, ὅπερ ἐπιτηδεῖας φέρει εἰς τὸ μέσον διὰ τὰς πρώτας τοῦ παιδίου γνώσεις ἢ διδάσκαλος. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαθημάτων διρκεῖ πλεῖον τῶν 15 λεπτῶν. Ἰνα δὲ ἀκριβέστερον γνωσθῇ ἡ τάξις, ἣν ἀκολουθοῦσιν οἱ Γάλλοι καὶ Ἑλβετοὶ καθ' ὅλου ἐπὶ τε τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας τῶν ἐν τοῖς νηπιαγωγεῖοις, καὶ πρὸς ὁδήγαν τῶν διευθυνόντων τοιαῦτα σχολεῖα, γενήσεται ἐνταῦθα πλατύτερα ἀνάλυσις τῶν κατὰ πᾶσιν ἡμέραν ἐργασιῶν καὶ ἀσκήσεων τῶν παιδῶν.

Κατὰ τὸ ἐν Γαλλίᾳ σύστημα τὰ νηπιαγωγεῖα ἀνοίγουσι χειμῶνος μὲν ἀπὸ τῆς 9 π.μ. μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, θεροῦς δὲ ἀπὸ τὰς 7 π.μ. μέχρι τῆς 8 μ.μ. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὥραν τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων μετὰ δεκάλεπτον διατριβὴν εἰς τὸ προκύλιον ἢ τὴν αἴθουσαν τῶν διασκευάσεων, ἐν ἣ τὰ παιδία πλίζουσιν ἢ συνομιλοῦσιν, ἀσχολοῦνσιν τὰ μὲν μεῖζονος ἡλικίας πλέκοντα ἢ βράπτοντα ἐργόχειρα, τὰ δὲ ἀνήλικα κατασκευάζουσι διάφορα πράγματα ἐκ κλάμων ἢ ἐξυφάνουσι πανία. Ὅστερον γίνεταί δεκάλεπτος ἀνάπυλα καὶ μικρὸν διάλειμμα. Τὰς ἐπομένους πρὸ μεσημβρίας ὥρας διὰ κώδωνος εἰσέρχονται εἰς τὸ διδασκῆριον παρὰλλήλως τεθειμένη καὶ κατὰ φύλον καὶ ἀνάστημα, διευθυνόμενα δὲ εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ θρανία τὸ μὲν πρᾶ τῷ ἄλλῳ καὶ ἄσμεκτι συνοδευόμενα βα-

δίζουσι τακτικῶς ἄδοντα πάντα μικρᾷ τῇ φωνῇ· μετὰ τοῦτο κλίνουσι τὸ γόνυ καὶ ἐτοιμάζονται ἵνα προσευχθῶσι διὰ μουσικοῦ ἔσματος πρὸς τὸν Ὑψιστον. Μετὰ δὲ τὴν προσευχὴν κἀθύνται ἐπὶ τῶν θρανίων, μετ' ὀλίγον δὲ διὰ τῶν συνήθων κινήσεων τῶν μὲν πρώτων θρανίων οἱ μαθηταὶ ἀνά ἐξ παιδίᾳ ἴστανται ἡμικυκλοειδῶς ἀπέναντι πινυκοσταντῶν, τὰ τοῦ τρίτου θρανίου ἀπομιμῶνται τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου ἐπὶ τῶν ἀβυκίων, τὰ δὲ μικρότερα χαράσσουσιν ὅ,τι ἀν δυνηθῶσιν.

Μετὰ παρέλευσιν τοῦ ὀρισμένου χρόνου διὰ τῶν προτέρων κινήσεων ἔσματι συνοδευομένων ἐπικνέρονται εἰς τὰ θρανία, ἔνθα ἄδουσι τὸ ἀλφάβητον ἢ συλλαβὰς λέξεις γνωστάς ἀποτελούσας. Μετὰ ἐν τέταρτον ἀρχίζει τὸ τῆς ἀριθμητικῆς μάθημα ἐπὶ τοῦ ἀριθμομέτρου, κινουμένων τῶν σφκιριδίων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἑκκτὸν. Τὰ δὲ μάλλον ἐνῆλικα μανθάνουσι διὰ δικφόρων συνδυασμῶν τῶν σφκιριδίων πρόσθεσιν καὶ ἀφαιρέσιν. Τελευταῖον γίνεταί ἡ κυρία διδασκαλία ἢ παιδεύουσιν καὶ μορφοῦσιν τὰ παιδία. Τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα καὶ πᾶν ὅ,τι προσπίπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν παιδίων ἐστὶ τὸ ἀντικείμενον προσφόρου συνδιαλέξεως, δι' ἧς ἐξεγείρεται μάλιστα ἡ ἀγάπη καὶ ὁ πρὸς τὸν Θεὸν σεβασμός. Αἱ ὠριμότεραι σκηναὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ἢ ἄλλων ἠθικῶν διηγηματίων μετὰ εἰκόνων εἰσιν οὕτως εἰπεῖν τὸ ἐπιστροφάγισμα τῶν διυλέξεων τούτων καὶ ἡ ἀμοιβὴ τῶν πρωϊνῶν πόνων. Τὴν μεσημβρίαν ἀκριβῶς ἀνοίγει τὸ ἐστιατόριον, εἰς ὃ διὰ δικφόρων κινήσεων μεταβαίνουν καὶ τοποθετούμενα ἐν τῇ οἰκίᾳ ἕκαστον θέσει τρώγουσι τὰ ἐν καλῶσκόις ἀπὸ τῶν οἴκων μετακομισθέντα τὴν πρωΐαν φαγητά. Ἀκολουθῶς εἰς τὴν αὐλὴν ἐξερχόμενα παίζουσι τὴν σφαῖραν, τὸ σχοινίον, τὴν στεφάνην, τὴν ἀνακύκλησιν καὶ τὰ ὅμοια. Κατὰ δὲ τὰς μετὰ μεσημβρίαν ὥρας ὁμοίως διανεμομένης ἐνασχολοῦται αὐθις τὰ παιδία εἰς ἄλλα μαθήματα· περὶ δὲ τὸ τέλος γίνεταί ἡ ἐπὶ ἀντικειμένων πραγματικὴ διδασκαλία δι' εἰκόνων ζώων, φυτῶν, τοπογραφικῶν καὶ ἄλλων, χαράττουσι σχήματα γεωμετρικὰ ἢ ποιοῦσιν ἐκ χάρτου, ἢ κηλᾶμου, ἢ ξύλων στερεὰ σχήματα· πολλάκις δὲ καὶ ἐν ἐκδρομῇ περὶ τὰς δειροστοιχίας καὶ τὸν κήπον διδάσκονται γεωργικὰς ἀσκήσεις. Τοιοῦτος ἐν σκιερῇ τῇ τί ἐστὶν ὁ ὀργανισμὸς τῆς ἀγωγῆς καὶ προπαιδεύσεως ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, ἐρεϊδόμενος ἐπὶ τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σύστημα, ἐν ᾧ πρωτόσχολοὶ ἀναλαμβάνουσι τὰς ἐπὶ τῶν κινήσεων, τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ ἀριθμητικῆς ἀσκήσεις ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ ὁδηγίαν τῆς διδασκαλίας. Καὶ εἰ μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδίων μικρότερός ἐστι τῶν 100, μία διδασκαλὸς καὶ μία ἐπιμελήτρια ἀποτελοῦσι τὸ προσωπικὸν τοῦ σχολείου, ἄλλως προσλαμβάνεταί καὶ μία ἢ δύο βοηθοί. Γενικοὶ δὲ ἐπιθεωρηταὶ ἢ ἐπιθεωρήτραι συχνότατα ἐπισκέπτονται τὰς μικρὰς τάξεις κυψέλης καὶ φροντίζουσι περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀργανισμῶν καὶ τῆς προαγωγῆς αὐτῶν.

Κατὰ δὲ τὸ ἐν Ἑλβετῖᾳ καὶ Γερμανίᾳ Φροιβέλειον σύστημα τὰ παιδία περὶ τὸ μέσον περίπου τοῦ εὐρυχώρου τοῦ σχολείου περιβάλου εὐρισκόμενα ἀπὸ πρωῒς ἀποτελοῦσι δύο κύκλους, ὧν ὁ μὲν περιλαμβάνει τὰ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ τετάρτου, ὁ δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἐβδόμου. Πρῶτον αὐτῶν ἔργον εἰσερχομένων ἐστὶ τὸ ἐωθινὸν ἄσκη, δι' οὗ ἀπλοϊκώτατα καὶ ἐμμελῶς εὐχριστοῦσι τῷ θεῷ ὅτι διεφύλαξεν αὐτὰ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ σκέπην κατὰ τὴν παρελθοῦσαν νύκτα. Τὸ ἄσκη περχκολουθοῦσι γυμναστικαί τινες κινήσεις περὶ ἐν χορηγὸν παιδίον, περὶ ὃ στρεφόμενα πᾶν ὅ,τι βλέπουσιν ἀπομιμούνται. Μετὰ τοῦτο μιμούνται σκηνὰς τῆς γεωργίας, τῆς κλλιιεργείας τῶν φυτῶν, τοῦ θερμικοῦ, τοῦ τρυγητοῦ ἢ σκηνὰς τῶν πτηνῶν ἢ ὅ,τι γίνεταί ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ παιδικαὶ συνοδεύονται μικρῷ ἄσκητι ἀναπτύσσονται τὴν παριστάνομένην πράξιν. Ἐκεῖ που πλησίον ὑφ' οὗται σκηνὴ διὰ πνικίου κατεσκευασμένη, ἐν ἣ εἰσι τρεῖς τράπεζαι μετὰ χθαμαλῶν θραυίων, πέριξ δ' ἐκάστης κάθηται δώδεκα μνηταὶ ἡλικίας ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους. Τὰ παιδία ἐνταῦθα περχσκευάζουσι διὰ τεμαχίων χάρτου διαφόρων χρωμάτων κουτάκια, καλαθίσκους, γραμματοφυλάκια καὶ εἴτι ὅμοιον, ἐνὶ δὲ λόγῳ στερεὸν τι σχῆμα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κκονικόν, ἀρχόμενα ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων ἢ δὲ διδάσκαλος ἀκολούθως διερχομένην περιγράφει ἀφελῶς καὶ δ' ἀπλουστάτων λέξεων ἐν ἕκαστον τῶν κατασκευασμάτων τούτων. Αἱ δύο αὗται ἐργασίαι μετὰ τῶν ἀναγκαιῶν δικλειμμάτων δικροῦσι μίαν περίπου ὥραν. Εἴτα τὰ παιδία τρέχουσιν εἰς τὰς ἄκρας τοῦ περιβάλου, ἐνθα ἕκαστον ἔχει μικρὸν κηπίον, ὅπερ μεθ' ἡδονῆς κλλιιεργεῖ. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ κοινοὶ κῆποι, εἰς οὓς ἀπὸ κοινοῦ ὁμάδες ἐργάζονται. Ἐχουσι δὲ καὶ διάφορα ζῷα, οἷον ὄρνιθας, περστεράς, λαγωούς, κύνας, ἐρίφια, πρόβατα ἅπερ κκλῶς περποιούνται. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταλαμβάνουσι τὰς τρεῖς τραπέζας τὰ μικρότερα παιδία, ἅπερ ποιοῦσι διὰ μικρῶν ξύλων α) κκονικὰ σχήματα ἄνευ σκοποῦ τινος β) σχήματα μαθηματικά γ) ἀγγεῖα, οἰκίσκους κτλ. δ) ποικίλα εἶδη παιδιῶν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸ πρῶτον ἐπενοήθησαν ὑπὸ τοῦ Φροιβέλου τὰ κληθέντα παιδιᾶς δῶρα, ἣτοι ἐξ κιβώτια. Τὸ πρῶτον δῶρόν ἐστιν ἐξ σφαίρας παριστάνουσαι τὰ ἐξ τοῦ πρίσματος χρώματα καὶ χρησιμεύουσι ὡς πρώτη παιδιὰ. Τὸ δὲ δεύτερον ἐστὶν ὁ κύβος καὶ ὁ κύλινδρος· τὸ τρίτον ὁ μέγας κύβος διηρημένος εἰς ὀκτὼ μικροὺς κύβους· τὸ τέταρτον πέμπτον καὶ ἕκτον εἰσὶν ὁ αὐτὸς κύβος διηρημένος εἰς μέρη πλείονα καὶ, ποικιλωτέρα. Χρόνον δὲ προϊόντος τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ παιδικαί, ὥστε ἤδη ὀλόκληρα ἐργαστήρια ὑπάρχουσιν αὐτῶν. Ὀλίγον πρὸ τῆς μεσημβρίας κατὰπύουσιν αἱ ἐργασίαι διὰ γυμναστικῶν κινήσεων καὶ θρησκευτικοῦ ἄσματος, μεθ' ὃ ἐσθίουσι κατὰ τάξιν ἐν τῇ ἐπὶ τούτῳ αἰθούσῃ.

Μετὰ μεσημβρίαν ἄρχονται τακτικῶς αἱ ἐργασίαι ἀπὸ τῆς δευτέρας ὥρας διὰ τῶν συνήθων κινήσεων. Κυριώτατον δὲ ἐν ταύταις ἔργον εἰσὶν αἱ θρησκευτικαὶ ἢ ἡθικαὶ διαλέξεις ὑπὸ τῶν πραγμάτων προκαλούμεναι, ἔτι δὲ καὶ ἀνάπτυξις τῶν τῆς φύσεως, μανθάνουσι πως καὶ τὴν ἀριθμῆσιν διὰ μικρῶν τετραγώνων ἢ σφικριδίων, καὶ τελευταῖον δι' ἄσματος καταλήλου κατακλείουσι καὶ τὰς ἐπσπερινὰς ἐργασίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα καὶ περὶ τῶν δύο συστημάτων. Ἐκ τῆς ἐρεύνης δὲ ταύτης δῆλον γίγνεται ὅτι ὁ μὲν περικλεῆς τῶν κήπων τῶν παιδίων θεμελιωτῆς περιλαβὼν τὰ παιδιὰ ἐν μικρῷ κόσμῳ, πειρᾶται διὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ψυχαγωγικῶν διαλέξεων ν' ἀσκήσῃ τὸ σῶμα, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν τῆς τρυφερᾶς νεότητος, τῶν προκαταρκτικῶν μαθημάτων τῆς ἀριθμητικῆς πως ἀπτόμενος, οἱ δὲ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ταῦτ' οὐ σκοποῦσι καθ' ὅλοκληρίαν, ἀλλ' εἰσάγαγον καὶ τὰς προκαταρκτικὰς τῆς μαθήσεως γνώσεις, τὴν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀριθμητικὴν. Ὑπὸ πολλῶν ὅμως νῦν συζητεῖται, ἂν ἐν τηλικαύτῃ μικρᾷ ἡλικίᾳ ἡ διδασκαλίᾳ τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς δὲν διαστρέφει τὴν διανοίαν καὶ ἀπονικρῶνῃ τὸ πνεῦμα, καίπερ κατὰ μέγα μέρος ἀπλοποιηθῶσιν τῶν γνώσεων τούτων διὰ διχοφύρων συστημάτων. Ἐν τοῖς τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας κρατεῖ πως ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος, ἐν δὲ τοῖς τῇ Ἑλβετίας καὶ Γερμανίας ἡ συνδιδασκτικὴ οὐχ ἥττον ἀμφοτέρων ὁ σκοπὸς ἐστὶ μορφωτικός.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατυπωθέντων οὐ παύονται πολλαχοῦ δι' ὀργανισμῶν, περιοδικῶν συγγραμμάτων εἰδικῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς πείρας ἀποτελεσμάτων προάγοντες καὶ ἀναπτύσσοντες τὸ νέον τοῦτο τῆς δημοτικῆς παιδείας ὄργανον, τὸ ἀναγκαιότατον μάλιστα διὰ τὰς κοινωνίας ἐκείνας, ὧν ὁ οἶκος ἀδυνατεῖ νὰ περάσῃ τὴν ὑγιᾶ τροφήν, ἥς χρῆζει ἡ τρυφερά ἡλικία· ἀλλὰ καὶ αἱ νεώτεροι αὐτῶν ἐργασίαι δὲν ἀπομακρύνονται πολὺ τῶν προμνησθεισῶν.

Ποῖον δὲ πρέπει νὰ ᾖ περ' ἡμῶν τὸ πρότυπον νηπιαγωγείον; Οἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰπου ἀλλαχοῦ ἰδρύσκοντες νηπιαγωγεῖα ἐμιμήθησαν σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν τὰ ἐν Γαλλίᾳ. Τὸ δὲ ὑπὸ κ. Κοκκῶν ἐν παρρημίᾳ τοῦ περὶ μεθόδων ὁδηγοῦ προστεθὲν περὶ νηπιακῶν σχολείων πῶν ἡμεῖς καὶ αἱ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἑταιρίας Συμβουλαὶ καὶ Ὁδηγαὶ τῆς κ. Καρπντιῆ περὶ νηπιαγωγείων μαρτυροῦσι τοῦτο. Οὕτω δὲ πρὸς σύστασιν τοιοῦτου νηπιαγωγείου τὰ ἔργα ταῦτα συμβάλλουσιν ὅχι ὀλίγον. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· δὲν ἀρκεῖ νὰ μεταφέρῃ τις ἐξ Εὐρώπης ὅ,τι δυνατὸν, ὑπερ κατὰ γράμμα νὰ ἐφχρμόσῃ, ἀλλὰ δέον νὰ ρυθμίσῃ ὅλοκληρον τὸ τῶν νηπιαγωγείων σύστημα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν πρὸς τὰς ἡμετέρας μάλιστα ἀνάγκας καὶ τὰ ἔθιμα.

Καὶ περὶ μὲν τῆς κατασκευῆς τοῦ κτιρίου ἡ ἐπιτροπὴ νομίζει κλὸν ἔναι συνδυασθῆναι τὸ γαλλικὸν σύστημα μετὰ τοῦ γερμανικοῦ οὕτως ὥστε κατὰ τάξεις χωριστὰς διαιρούμενον νὰ παρέχῃ τὴν τε παιδευτικὴν ἄσκησιν καὶ τὴν προσήκουσαν ἐν παντὶ μαθήματι ἄνεσιν ἄνευ σωματικῆς βλάβης. Ἐκ δὲ τῶν προκινηστικῶν μαθημάτων τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τοῦ νηπιαγωγείου τάξει τίθησι, συνδυάζει δὲ τὰ λοιπὰ μαθήματα ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων μετὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἡσυχάτων. Ἐλπίζει δὲ μάλιστα ὅτι δι' ἀκριβοῦς ἐρεύνης τῶν περὶ ἡμῖν παιδιῶν καὶ τῶν εἰς τούτας ἡσυχάτων, ὥσπερ καὶ διὰ τεχνιτῶν παιδιῶν παρεμφερῶν ταῖς τοῦ Φροϊβέλου ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Φροϊβελείων ἀρμοζομένων εἰς τὰ ἡμέτερα δύναιται νὰ ἐμφυτευθῇ καὶ περὶ ἡμῖν τὸ μικρὸν τοῦτο σχολεῖον διαιτηροῦν τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν καὶ μὴ ἀπομακρυνόμενον τῶν ἡμετέρων ἡθῶν καὶ περὶ δόσεων ἐν τε τοῖς μαθήμασι καὶ ταῖς παιδικαῖς ἀσκήσεσιν.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὡς ἐξῆς διετύπωσε τὸ τε γενικὸν πρόγραμμα τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τὸ εἰδικόν.

Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α

ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ

Α'

ΓΕΝΙΚΟΝ

Α'. ΤΑΞΙΣ ἡ κατωτέρη.

Θρησκευτικά· ἄσματα, θρησκευτικὰ ὁμιλίαι.

Ἐργόχειρα· πλέγμα ἐκ χαρτίνων ταινιῶν, ἐξύφανσις πανίων· περιγραφή πάντων τούτων.

Κηπουρικὴ· ἐλευθερία ἐν τῷ κήπῳ.

Ἰχνογραφία· γραμμική.

Γυμναστικαὶ παιδιαί· ἐξ σφαῖραι τὰ ἐξ τοῦ πρίσματος χρώματα περιστῶσαι, κινήσεις τινὲς γυμναστικαί, ἐλαστικὴ σφαῖρα, τὸ πρὸς πῆδημα σχοινίον.

Β' ΤΑΞΙΣ

Θρησκευτικά· ἄσματα καὶ διδασκαλίαι αὐτῶν, θρησκευτικὰ ὁμιλίαι.

Ἐργόχειρα· πλοκή διὰ καλάμων διαφόρων σχημάτων, ῥαφή μικρῶν ὑφασμάτων.

Διαλέξεις· ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς Βοτανικῆς.

Ἀριθμησις· διὰ μικρῶν τετραγώνων ἡ ἐπὶ τοῦ ἀριθμομέτρου, κινουμένων τῶν σφαιριδίων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ δέκα.

Ἰχνογραφία· γραμμική.

Κηπουρικὴ· καλλιέργεια κηπερίου.

Γυμναστικαὶ παιδιαί· ὁ κύβος καὶ ὁ κύλινδρος *Froebel*, τὸ πρὸς πῆδημα σχοινίον, χαμηλὴ αἰώρα.

Γ' ΤΑΞΙΣ

Θρησκευτικά· ἄσματα, θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ ὁμιλίαι.

Ἐργόχειρα· κατασκευὴ κανονικῶν σχημάτων, ἀγγείων, οἰκίσκων κτλ. διὰ χαρτίου διαφόρων χρωμάτων, ἡ ἄλλης ὕλης, ῥάψιμον.

Γραφὴ· μίμησις ἐπὶ ἀβακίων τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου καὶ μικρῶν συλλαβῶν.

Ἀνάγνωσις· μηχανικῶς τὸ πρῶτον ἀσκουμένης τῆς ἀκοῆς καὶ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων· συλλαβισμὸς καὶ ἀνάλυσις μικρῶν λέξεων.

Ἀριθμητικὴ· ἀρίθμησις διὰ μικρῶν κύβων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τῶν ἐκκτόν.

Πραγματικὴ διδασκαλίᾳ· ἐπὶ ἀντικειμένων τῆς Φυσικῆς ἱστορίας καὶ Βοτανικῆς, ἢ ἐπὶ εἰκόνων αὐτῶν.

Κηπουρικὴ· μικρὰ ἐκδρομὴ ἢ ἐν τῇ δένδροστοιχείᾳ ἢ ἐν τῷ κήπῳ καὶ ἐξήγησις τῶν περὶ αὐτά.

Γυμναστικὴ· παιδική, ὁ μέγας κύβος δι' ὅλων τῶν μερικωτέρων καὶ ποικιλωτέρων μερῶν αὐτοῦ, κομβοσχοίνιον, αἰώρα.

Β'.

ΕΙΔΙΚΟΝ Η ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ

Α' ΤΑΞΙΣ.

Πρὸ μεσημβρίας.

Ὡραι.

Μαθήματα

9—9 ¹ / ₄	Ἐμβατήριον ἄσμα· μετὰ κινήσεων κωνονικῶν περὶ τὰ θρακικά, ἐωθινὴ προσευχή.
9 ¹ / ₄ —9 ³ / ₄	Ἐργόχειρα· κκτὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμα καὶ περιγραφή αὐτῶν σύντομος καὶ εὐληπτος.
9 ³ / ₄ —10 ¹ / ₄	Κηπουρικὴ· ἐλευθερία ἐν τῷ κήπῳ.
10 ¹ / ₄ —10 ¹ / ₂	Διάλειμμα.
10 ¹ / ₂ —11	Γυμναστικὴ· ἐλαστικὴ σφαῖρα, τὸ πρὸς πῆδημα σχοινίον.
11—11 ¹ / ₄	Ἐξόφανσις πκνίων.
11 ¹ / ₂ —11 ³ / ₄	Ἡ πρώτη παιδιὰ τοῦ <i>Floekel</i> , θρησκευτικὸν ἄσμα.
12—1 ¹ / ₂	Γεῦμα.

Μετὰ μεσημβρίαν.

1 ¹ / ₂ —1 ¹ / ₃	Διάχυσις· ἢ ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἢ ἐντὸς τοῦ κήπου, ἔνθα ἐπικναλχυβάνουσιν ἡσύχως παιδιὰς ἢ ὁμιλοῦσιν ἀμοιβαίως.
2—2 ¹ / ₂	Θρησκευτικὸν ἄσμα μετὰ γυμναστικῶν κινήσεων.
2 ¹ / ₂ —2 ³ / ₄	Θρησκευτικὰ ὁμιλία.

ὥρσι.

23/4—3

Ἰχνογραφία· γράμμική.

3—3½

Καλλιέργεια· ἐλευθερία ἐν τῷ κήπῳ.

3½—33/4

Ῥάψιμον δι' ἀραιῶν ῥαφῶν.

33/4—4

Θρησκευτικόν· ἐσπερινὸν ἄσμα μετὰ κινήσεων πρὸς ἔξοδον.

Β' ΤΑΞΙΣ.

Πρὸ μεσημβρίας

9—91/4

Ἐμβατήριον· ἄσμα ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ.

91/4—93/4

Ἐργόχειρα· κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμα.

93/4—101/4

Κηπουρικὴ· καλλιέργειαι κηπερίου.

101/4—10½

Διάλειμμα.

10½—11

Γυμναστικὴ· τὸ πρὸς πήδημα σχοινίου, χαμηλὴ αἰώρα.

11—111/4

Ἀριθμησις· κατὰ τὸ πρόγραμμα.

111/4—11½

Ὁ κύβος καὶ ὁ κύλινδρος.

12—1/4

Γεῦμα.

Μετὰ μεσημβρίαν.

Μαθήματα.

½—13/4

Διάχυσις· ἡ ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἢ ἐντὸς τοῦ κήπου ὡς καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ.

2—2½

Θρησκευτικόν· ἄσμα μετὰ γυμναστικῶν κινήσεων.

2½—23/4

Διαλέξεις· ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας δι' εἰκόνων.

23/4—3

Ἰχνογραφία· γράμμική.

3—3½

Καλλιέργεια· ἐν τῷ κήπῳ μετὰ διελέξεων ἐπὶ τῆς Βοτανικῆς.

3½—33/4

Ῥαφὴ μικρῶν ὕψισμάτων.

33/4—4

Θρησκευτικόν· ἐσπερινὸν ἄσμα μετὰ κινήσεων πρὸς ἔξοδον.

Γ' ΤΑΞΙΣ.

ῶραι

Πρὸ μεσημβρίας.

9—9 ¹ / ₄	Ἐμβατήριον ἥσυχ ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ.
9 ¹ / ₄ —9 ³ / ₄	Ἐργόχειρα κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμ.
9 ³ / ₄ —10 ¹ / ₄	Κηπουρικὴ κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμ.
10 ¹ / ₄ —10 ¹ / ₂	Διάλειμμα.
10 ¹ / ₂ —11	Κομβοσχόινιον πρὸς ἀνκρήχῃσιν καὶ αἰώρα.
11—11 ¹ / ₄	Ἀρίθμησις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέχρι τῶν ἑκατὸν.
11 ¹ / ₄ —11 ³ / ₄	Ὁμέγας κύβος, θρησκευτικὸν ἥσυχ.
11—1 ¹ / ₂	Γεῦμα.

Μετὰ μεσημβρίαν.

1 ¹ / ₂ —1 ³ / ₄	Διάχυσις ὡς ἐν ταῖς προηγουμέναις τάξεσιν.
2—2 ¹ / ₂	Θρησκευτικόν ὡς ἐν ταῖς προηγουμέναις τάξεσιν.
2 ¹ / ₂ —2 ³ / ₄	Πραγματικὴ διδασκαλία.
2 ³ / ₄ —3	Γραφὴ κατὰ τὸ πρόγραμμ.
3—3 ¹ / ₂	Κηπουρικὴ.
3 ¹ / ₂ —3 ³ / ₄	Ἀνάγνωσις.
3 ³ / ₄ —4	Θρησκευτικόν ἥσυχ ἐσπερινὸν μετὰ κινήσεων πρὸς ἐξοδον.

Τὸ πρόγραμμ τοῦτο, ἐν ᾧ ἀπλῶς πρὸς ὑπόδειξιν σφῶς καὶ εὐκρινῶς ἐκτίθενται ἅπασαι αἱ ἐργασίαι, χρησιμεύει ὥς τις ὁδηγὸς τῆς διδασκαλίου, τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπάρχοντα διδασκτικὰ βιβλία τὰ ὑπὸ τῆς Φιλεκαπιδευτικῆς Ἐταιρίας ἐκδοθέντα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦτω συντελοῦσι πρὸς τὰ πρῶτα τοῦ νηπιαγωγείου βήματα. Ἐν δὲ τῷ μέλλοντι πρὸς πραγματικὴν μεταφύτευσιν τοῦ εἶδους τούτου καὶ κατὰ τὰς ἀρχάς, αἱ ἐξεθέμεθα περὶ δημοτικῆς παιδείσεως, ἔχομεν ἀνάγκην ὁδηγοῦ τοῦ ἡμετέρου συστήματος μετὰ τῶν παρηρτημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν διὰ τὰ νηπιαγωγεῖα πρὸς χρῆσιν τῶν νηπιαγωγῶν βιβλίων.

Μορφουμένου δ' ἅπξ προτύπου νηπιαγωγείου ἔστιν εὐκόλος ἡ πολυπλασιάσις τοιούτων ἐν χώραις, ἐνθα ἡ γλῶσσα διεφθαρμένη ἢ μεμιγμένη μετὰ ξενικῶν λέξεων ἔστι, καὶ ὅς ἐκάστη νηπιαγωγὸς ἤθελεν εὑρεῖ περιστάσεις καὶ ἀνάγκας. Ἀπκρίτητον μάλιστα θεωρεῖ ἡ ἐπιτροπὴ πανταχοῦ τὴν εἰσπαγωγὴν τοῦ συστήματος τούτου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἄνευ τῶν πολλῶν αὐτοῦ διευπλώσεων καὶ λεπτομερειῶν. Καὶ ἡ μόρφωσις δὲ τοῦ οἴκου, τοῦ ἀναγκαίου τούτου παράγοντος τῆς

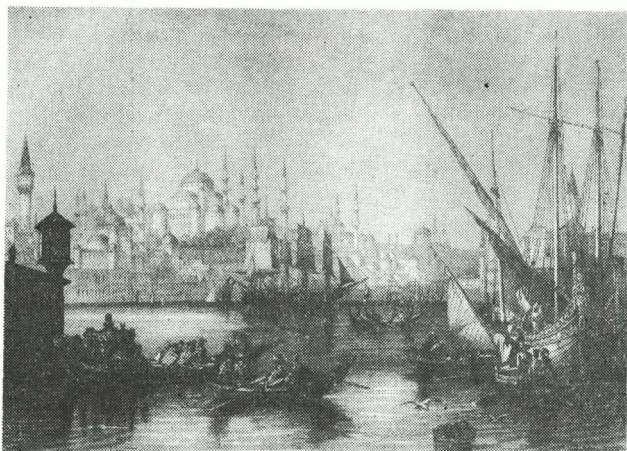
δημοτικῆς παιδείσεως, διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐπιτευχθήσεται, ὅταν πᾶσα καλῇ μήτηρ ἢ οἰκοδέσποινα εὐμοιροῦσιν ὀλίγων γραμμάτων ἢ διδάσκαλον προσκαλοῦσιν ἐφαρμόσῃ ὡς δυνατόν τὸ σύστημα τοῦτο, ἀρίστην ἐνσχόλησιν ἐν τῷ ἐχυτῆς οἴκῳ ἔχουσιν τὴν προαγωγὴν ἐχυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν μικρῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ νηπιαγωγείου...

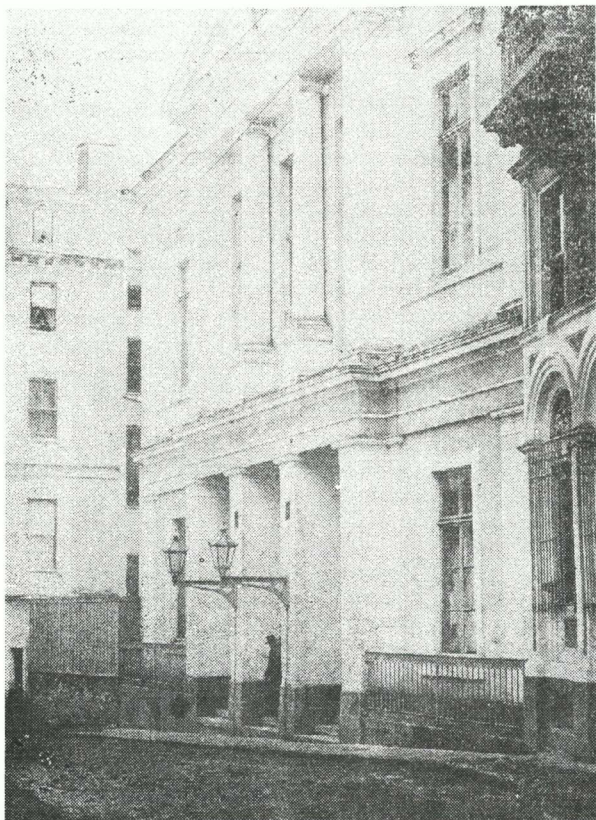
ΠΙΝΑΚΕΣ

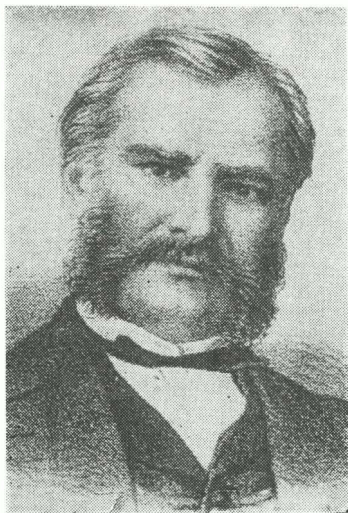

Ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ 1855. Χαλκογραφία. (Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Méry, Constantinople et la mer noire, μεταξὺ τῶν σ. 274-275).

Τὸ κτίριο τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. (Ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Εἰκοσιπενταετηρὶς 1861-1886, φωτ. ἀμέσως μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν σελίδα τοῦ ἐξωφύλλου).

Ὁ Κων. Ἡροκλῆς Βασιάδης τὸ 1868 (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ 1868
Μαρίνου Π. Βρετοῦ, ἔτος η', Λειψία, μεταξὺ τῶν σ. 368-369).

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
Ἡ
ΟΔΗΓΟΣ
 ΤΗΣ
ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΝΕΟΣ,
 ΤΕΛΕΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΣΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΕΧΡΙ
 ΤΟΥΤΕ ΕΝ ΧΡΗΣΕΙ ΟΔΗΓΟΥ ΤΟΥ Σ.
 Ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2,000 (24 Ἰουλίου 1841)
 Βασιλικὸν Διάταγμα,
 ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
 ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.
 ΥΠΟ-
Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗ,
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ
 ΣΧΟΛΕΙΩΝ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΨΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
 ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ.
 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ.

1850.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Ἰ. Π. Κοκκῶνη,
 Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου.

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ ΝΕΑ.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 15.

ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΑΡΙΘΜΟΣ 25

Πρὸς τὸν φιλογενῆ καὶ ζηλωτὴν τῶν καλῶν ἐκδότῃν τῆς Ν. ΕΠΤΑΛΟΦΟΥ Κ. Δημ. Νικολαΐδην.

Ἀξιότιμε Κύριε.

Καίτοι ὑπὸ πολλῶν περιστοιχίζομαι ἀσχολιῶν καὶ προτίδων, σπεινῶ τὰ ἐκπληρώσω ἢ ἐποικήσάτ μοι αἰσῶνιν τὴν δεκάτην τοῦ μηνός, ἀποστέλλων πρὸς ὑμῶσινοι ἐν τῷ πρώτῳ φυλλάδιῳ τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ λόγον, ὃν πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐξεργάσθη ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ. Ὁ λόγος οὗτος ὑμῶσινῆθη τότε ἐν τῷ 80 καὶ 81 ἀριθμῷ τῆς «Κλειούς», ἀλλ' ἂν τοῦ μακρῶν σημειώσω, ὅς ἐπισυνάγω, καὶ τῶν ὁσίων ἔρεκα δύνανται γὰρ θεωρηθῇ ὡς μὴ ἐκδοθείς (!).

Τῇ 12 Ἰανουαρίου 1866.

Η. ΒΑΣΙΛΑΔΗΣ.

(!) Ὁ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ καὶ οὐκ ἐνταῦθα ὡς μόνον ἀπάντησις πρὸς τὸν φιλομοναστάτην Συντάκτην τοῦ «Ἀνατολικοῦ ἑσπερίου», ὅστις ἐθέρησε καλὸν, δημοσιεῖων τὴν ἀγγέλιον μας, καὶ ἐκπύρην καὶ διαταγὰς τινὰς περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναγγελλομένων βασιλείων τῆς ΝΕΑΣ ΕΠΤΑΛΟΦΟΥ, ἐν τῇ πεπεισμένῃ σειράς τῶν πιστεύσει, φαίνεται, ἡμεῖς ἰκανοὶ νὰ ἀποστήσωμεν τὴν περὶ ἡμῶν δηλώσει.

Τὰ καὶ ἡμεῖς, ἀπαίτουτες νὰ ἀναβιβάζομεν αἰετὶς ἡμῶν ταπεινὰ μακρὰν καὶ ἀφίοντες εἰς τὸν χρόνον νὰ καταβιῇ κατὰ πῶλον τὰ ἐν τῇ ἀγγέλιᾳ μας εἶον ἀληθῆ, ἀρνούμενης συγχρόνως τὴν καθοριστὴν καὶ δημοσιεύσαν Κ. Β. Δ. Καλλιόπην διὰ τὰς αὐτοῦς ἀρχάς, μετ' ὧν ἐν τῇ περὶ τοῦ ἀλλοῦ συμπεριφορῇ τοῦ ἐπὶ τῇ περιβαλλόμενης, διαβεβαιώσαν αὐτὴν, πρὸς ἐξαρτιστοῦν τοῦ παντός, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ ἀγγέλιᾳ ἡμῶν λογίων καὶ ἑσπερίων αὐτοῦ καὶ πᾶσι τὴν συνδρομὴν του, μεταδὶ τῶν ἑσπερίων καὶ λόγων, δυνάμεται νὰ εἰσάγῃ, ἐννὴν βλέπεται συγκαταβιβασμένη καὶ τὴν αὐτὴν ἀλλοτρίτητα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,

ἐκφωνηθείς ὑπὸ τοῦ
ΙΑΤΡΟΥ ΒΡΟΧΟΚΡΟΤΕ ΒΑΣΙΛΑΟΥ,

τῇ 4 Ἰανουαρίου 1862 ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γ. Σχολῇ.

Φιλομοναστάται ὁμογενεῖς, φίλτατοι μαθηταί!

Μετὰ θαυμάτης συγκινήσεως ἀναβάνω ἐπὶ τῆς ἔδρας ταύτης τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς, εἰς τὴν μεγάλαν καὶ ἐθνικωτάταν συνεπάρτεται ἀναμνήσεις, καὶ πληρέστατα τὴν ἐθνικὴν τῆς Σχολῆς δικαιοὶ κλησὶν, ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῇ. Ὅτε τὸ πολυπαθὲς ἡμῶν ἔθνος, μετὰ τὴν γενικὴν ἐκείνην καὶ τρομερὰν πολιτικὴν τῶν 1453 καταστροφὴν, ἔκειτο χαμαὶ, ἐξητλημένον, ἀσθενές, ψυχρὸν καὶ μολὶς κινούμενον, ζωτικὴν τινα τροφὴν καὶ πνευματικὴν περιβαλὼν ὑπὸ τὰς πτερυγὰς μόνον τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ ποριζόμενον Ἐκκλησίαν, ὁ πρῶτος διδάσας ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ τὴν φιλοσοφίαν, ὁ περικλητὸς ἱατρός καὶ φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ἱστορικός καὶ πολιτικός περνούστας, Ἀλεξάνδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων, αὐτὸς οὗτος καὶ βάλασμον παραμυθίας καὶ θαύρους ἐνεσταλάξεν εἰς τὴν τεθλιμμένην τοῦ ἔθνους καρδίαν, καὶ λαβὼν αὐτὸ ἀπὸ τῆς χειρὸς, ἠνώρυνσε καὶ εἰς νέον ἐχειραγωγῆσεν πολιτικὸν στάδιον, διὰ τῆς σπανίας αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν κρατούντων ὁμολογουμένης ἀξίας καταστάσας τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἡμετέρου γένους καὶ συνεφάνεν εἰς τὰ πράγματα τῆς αὐτοκρα-

«Ἐπτάλοφος Νέα»: τὸ πρῶτον φύλλον τοῦ περιοδικοῦ ἐκδόθηκε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1865 (Κωνσταντινούπολη). Στὸ ὑπ' ἀριθμ. 25 φύλλον, πρῶτον τοῦ 1866, δημοσιεύεται λόγος τοῦ Κων. Ἡροκλῆ Βασιλάδη.

Ο
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΔΙΜΗΝΙΑΝ.

ΕΤΟΣ Α'.

ΤΟΜΟΣ Α'.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΔΟΣ.

'Οδὸς Γεωξέου-αὐλῆς ἀρ. 44.

1863.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ πρώτου τόμου (1863) τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν
Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ Κ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ Τῷ ΕΛΛΗΝΙΚῷ ΕΘΝΕΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ
ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΑΛΩΣΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
(1453 Μ. Χ.) ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΕΝΕΣΤΩ-
ΣΗΣ (16^ς) ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ.

(Ἀναγνώσθην ἐν τῷ ἐν Κ. Πόλει Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ
Συλλόγῳ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1866).

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

(Ὅδος Παμπτοπαζάρου ἀρθ. 3).

---

1 8 6 7

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Μ.Κ. Παρανίκα, Σχεδιά-
σμα περὶ τῆς [...] καταστάσεως τῶν γραμμάτων.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΡΑΜΜΑΣΙ ΔΙΑΔΑΜΨΑΝΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ,

ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ.

(1455—1821)

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΣΑΘΑ,

ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΕΝ Τῃ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚῃ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜῳ ΤΟΓ 1867.

« Τισούτους δὲ τινες φιλοσοφίας καρπούς, ἀλλίως
 » καίτοι ἀπὸ τῆς αἰώσεως ἐκβαρβαρωθῆτα, ἐκ ἀνα-
 » λειμμάτων ἢ Ἑλλὰς ὤφθη φέρουσα· ἐφ' ὧν μὲν αἱ
 » ἡμῖν τῶν ἀλλογενῶν νεμεσάσειεν ἐπιχαυωμένοι.
 » Οὐδὲ γὰρ ὥςτινες τῶν ἀρτιπλουτῶν ἀγροίκως τοῖς
 » παροῦσιν ἡμεῖς ἐπιδοκίμασιν, ἀλλ' ὡς ἐκ πλου-
 » τούντων τῶν πενόμενοι, τοῖς περιλειφθεῖσιν ἐπα-
 » γαλλόμεθα, ἅμα μὲν τῆς πάλαι ἀφρονίας τὴν
 » μνήμην φέροντες, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρώτην ἐπανε-
 » λεύσεσθαι οὐκ ἀπελπίζοντες εὐετηρίαν, εἴποτε
 » τοῖς καθ' ἡμᾶς εὐμενῶς ἢ πρόνοια ἐπιβλέψειεν ».

(ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΓΑΡΙΣ).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ,
(Ὁδὸν Ἑρμοῦ, Ἀριθ. 294)

1868.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Κ.Ν. Σάθα,
Νεοελληνική Φιλολογία.

ΕΠΕΤΗΡΙΔ
ΤΟΥ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ἩΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

ΕΤΟΣ Α΄.

1872—1873.

« Καὶ μείζον' ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πατρὸς
» φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω. »
(Σοφοκλῆς).

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΔΑ.
(Ὁδὸς Περαιωτικῆς Ἀριθ. 47).

1873.

Ἡ σελίδα τίτλου τῆς Ἑπετηρίδας τοῦ πρώτου χρόνου (1872-1873)
τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
 ΤΟΥ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
 ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ
 ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

ΕΤΟΣ Β.

1873—1874.

« Καί μετ' οὗτοι ἐν τῇ αὐτῇ πατρὶς
 « εἰδὼν νομίζω, τοῦτον εὐδαίμων λόγον »
 Σπυρίδης.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,
 1875

—
 ΤΥΠΟΙΣ ΒΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ Σ/ΑΣ.

Ἡ σελίδα τίτλου τῆς Ἐπετηρίδας τοῦ δευτέρου χρόνου (1873-1874)
 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.

L'INSTRUCTION PUBLIQUE

CHEZ LES GRECS

DEPUIS LA PRISE DE CONSTANTINOPLE PAR LES TURCS

JUSQU'A NOS JOURS

AVEC STATISTIQUE ET QUATRE CARTES FIGURATIVES

POUR L'ANNÉE SCOLAIRE 1878-1879

PAR

G. CHASSIOTIS

OFFICIER D'ACADÉMIE
ANCIEN DIRECTEUR DU LYCÉE GREC DE PERSE
COMMISSAIRE DE LA GRÈCE A L'EXPOSITION UNIVERSELLE DE PARIS EN 1878

PARIS

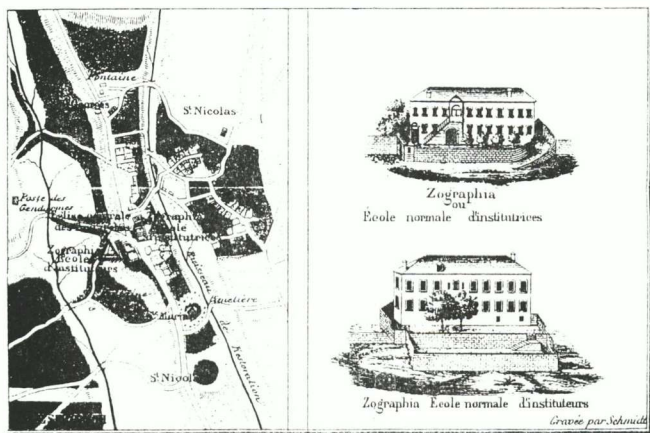
ERNEST LEROUX, LIBRAIRE-ÉDITEUR

28, RUE BONAPARTE, 28

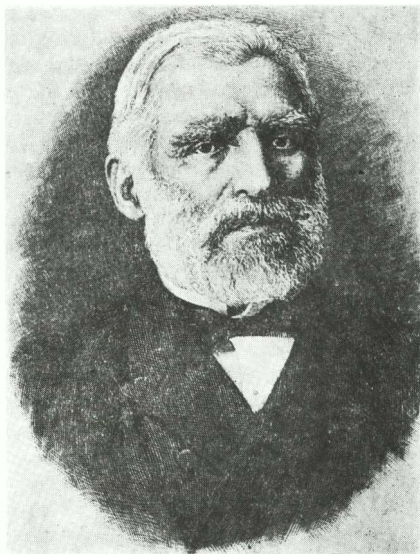
—
1881

Tous droits réservés.

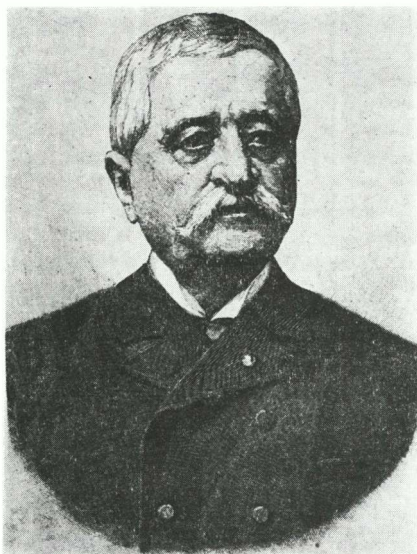
Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Γ. Χασιώτη, L'instruction publique Chez les grecs.

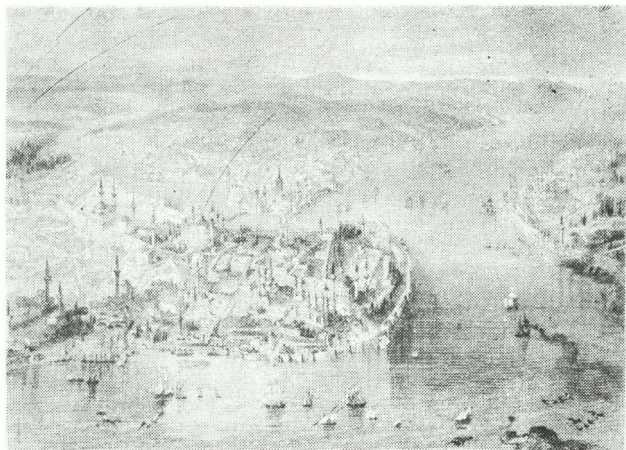
Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα καὶ ἡ θέση τους στὸ Κεστοράτι Ἀργυροκάστρου. (Ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Γ. Χασιώτη, L'instruction publique, μέρος τοῦ ὑπ' ἀριθμ. IV χάρτη).

Ὁ Κων. Ἡροκλῆς Βασιιάδης τὸ 1887.
(Ἀπὸ τὸ περ. «Κλειώ» 3(1887), σ. 289).

Ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος τὸ 1889.
(Ἀπὸ τὸ περ. «Κλειώ», 5 (1889), σ. 257).

Ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ 1856, γενική ἄποψη.
(Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Méry, Constantinople et la mer noire,
μεταξὺ τῶν σ. 316-317).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίν. 1. 'Η Κωνσταντινούπολη τὸ 1855.
- Πίν. 2. Τὸ κτίριο τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ελληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 3. 'Ο Κ. 'Ηροκλῆς Βασιάδης τὸ 1868.
- Πίν. 4. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ 'Ι. Π. Κοκκῶνη, 'Εγχειρίδιον ἢ ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου.
- Πίν. 5. «'Επτάλοφος Νέα»: τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ ἐκδόθηκε τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1865 (Κωνσταντινούπολη). Στὸ ὑπ' ἀριθμ. 25 φύλλο, πρῶτο τοῦ 1866, δημοσιεύεται λόγος τοῦ Κ. 'Η. Βασιάδη.
- Πίν. 6. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ πρώτου τόμου (1863) τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ελληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 7. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Μ.Κ. Παρανίκια, Σχέδιασμα περὶ τῆς [...] καταστάσεως τῶν γραμμάτων.
- Πίν. 8. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Κ.Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία.
- Πίν. 9. 'Η σελίδα τίτλου τῆς 'Επετηρίδας τοῦ πρώτου χρόνου (1872-1873) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ηπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 10. 'Η σελίδα τίτλου τῆς 'Επετηρίδας τοῦ δευτέρου χρόνου (1873-1874) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ηπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 11. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Γ. Χασιώτη, L'instruction publique chez les Grecs.
- Πίν. 12. Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα καὶ ἡ θέσις τους στὸ Κεστοράτι 'Αργυροκάστρου.
- Πίν. 13. 'Ο Κ. 'Ηροκλῆς Βασιάδης τὸ 1887.
- Πίν. 14. 'Ο Χρηστάκης Ζωγράφος τὸ 1889.
- Πίν. 15. 'Η Κωνσταντινούπολη τὸ 1855, γενικὴ ἀποψη.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τῇ διάδοσιν τῆς γενικῆς παιδείας εἶχαν ὡς στόχο ὁρισμένα ἀπὸ τὰ πρὸ ἀντιπροσωπευτικὰ μελετήματα ποὺ ἔκκλιναν τὴν ἐμφάνισίν τοις τὴν ἑκτὴ καὶ ἑβδομὴ δεκαετίᾳ τοῦ 19οῦ αἰ. Ἐνδεικτικὰ σημειώσω τὴν ἱστορικὴ μελέτη γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ Ἑλληνισμὸ¹ τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου, ποὺ τυπώθηκε τὸ 1852 στὴν ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα καὶ τίς βυζαντινὲς τοῦ Μελέτης² ποὺ ἔχουν ὡς θέμα τοὺς τὴν καταγωγὴ τῶν νεοελλήνων.

Ἐπίσης τὸ 1854 καὶ τὸ 1857 ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς ἔδωκε νέαν ὥθηση στὴ μελέτῃ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας³, μὲ τὴν παρουσίασιν σὲ δύο μέρη ἐνὸς καταλόγου ἐλληνικῶν βιβλίων, ποὺ τυπώθηκαν ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας ὡς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου. Ἡ Ἀθήνα δὲν ἦταν μόνον τὸ πολιτικὸ κέντρο, ἦταν ταυτοχρόνως ἕνας εὐρὺς πολιτιστικὸς χῶρος στὸν ὁποῖο ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία συνεχῶς, ὡς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα, ἐπιβαλλόταν μὲ τὴν ἱδρυση κυρίως ἐκπαιδευτηρίων⁴.

1. Σπυρ. Ζαμπέλιος, "Ἀσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς Περὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, Κερκύρα 1852.

2. Σπυρ. Ζαμπέλιος, Βυζαντινὰ Μελέται, Περὶ πηγῶν νεοελληνικῆς ἐθνότητος ἀπὸ Η' μέχρι Ι' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ., ἐν Ἀθήναις 1857.

3. Ἀ. Παπαδόπουλος Βρετὸς, Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, μέρος Α', ἐν Ἀθήναις 1854, μέρος Β', 1857. [Στὸν τίτλον τοῦ Β' μέρους προστέθηκε ἡ φράσις: μὲ βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων].

4. Μὲ βασιλικὸ διάταγμα, τὸ 1836, ἐγκρίνεται ἡ σύστασις τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας στὴν Ἀθήνα.

Στὴν Ἀγγελία τῆς ἱδρυσῆς τῆς καταγράφονται ἀμέσως οἱ λόγοι ποὺ ὡδήγησαν στὴ δημιουργίαν τῆς: «Πολλοὶ τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ φιλογενῶν, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ προάξωσι τὴν στοιχειώδη ἐκπαιδεύσιν τοῦ λαοῦ, συγκεντρώνοντες [sic] καὶ διευθύνοντες πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν τὰς θελήσεις καὶ τὰ μέσα ὧν τῶν φιλομουσῶν καὶ τῶν πεπαιδευμένων ὁμογενῶν, συνέτρεξαν εἰς τὸ νὰ συστήσωσι, κατ' ἐγκρίσιν τῆς Α.Μ. μίαν ἐταιρίαν ὀρεούσαν εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τὸνομα Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρία». Βλ. Διοργανισμὸς τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθμ. φύλλ. 54 (7 Ὀκτωβρ. 1836). Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ἡ Ἑταιρία εἶχε κατορθώσει νὰ πραγματούσῃ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν στόχων τῆς, νὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον μεγαλοσπῶν ὁμογενῶν πρὸς ὕψελος τῆς καὶ νὰ καταστῇ σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων. Βλ. Διοργανισμὸς τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας καὶ Κανονισμὸς τοῦ παρθενωγείου αὐτῆς, ἐν Ἀθήναις 1857.

Τὸ 1837 ἀνγγέλλθηκε ἡ λειτουργία τοῦ πρώτου πανεπιστημίου¹ καὶ τὸ 1844 γιὰ πρώτη φορὰ κατανομάζεται ἡ Μεγάλη Ἰδέα², ὅραμα ποῦ θὰ ἐμπνεύσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ θὰ παχασύρει ὅλον τὸν πολιτικὸ κόσμον, τουλάχιστον ὡς τὸ 1922.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος κάνει αἰσθητὴ τὴν παρουνσία τῆς ἡ Κωνσταντινούπολη μὲ αἰχμὴ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι ἡ Μεγάλη Ἰδέα θὰ ἐκφραστεῖ μέσα ἀπὸ τὴν προσπάθειαν δημιουργίαν ἐνὸς διευρυμένου σχολικοῦ δικτύου, τὸ ὁποῖο θὰ περιλάμβανε κάθε ἀλύτρωτη ἐλληνικὴ ἐστία, κάθε ὁρθόδοξη, μὴ μουσουλμανικὴ, κοινότητα. Τὸ σκοπὸ αὐτό, ἐξάλλου, ἐξυπηρετοῦσε καὶ ἡ ἐκτενὴς ἀνακοίνωσι τοῦ Ματθαίου Παρηνίκα, Σχεδιάσμα³ τὴν ἐπέγραψε ὁ ἴδιος, γιὰ τὴν κατὰστασι τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, τὴν ὁποία ἀνέγνωσε τὸ 1866 στὶς συνελεύσεις τοῦ Συλλόγου.

Τὸ 1868 ἡ ἀπάντησι θὰ ἔρθῃ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μὲ τὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία⁴ τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα καὶ τὸ Παράρτημά της⁵, τὸ ὁποῖο ἀναφερόταν στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας.

Ταυτοχρόνα, σχεδόν, στὴ μάχη τῶν φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων θὰ εἰσέλθῃ ὁ ἀθηναϊκὸς «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων» (1869), ὁ ὁποῖος θὰ ἀνδειχθεῖ πολὺ γρήγορα σὲ ἐντυπωσιακὸ φορὲα παιδείας.⁶ Ἀναγκαστικά, στὸν κύκλο αὐτῶν τῶν δημοσιευμάτων, ποῦ ὅλα εἶχαν κοινὸ πηρονομαστὴ τὴ γνώσι καὶ τὴ διάδοσι τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὴς ἀντίστοιχες δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων τῆς Τεργέστης, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸ 1782 ἐπισήμως εἶχαν ἐγκατασταθεῖ καὶ ὀργανωθεῖ στὸν μυχὸ τῆς Ἀδριατικῆς. Ἡ ἄλλη μεγάλη Ἑλληνορθόδοξη Κοινότητα τῆς Βενετίας βρισκόταν ἤδη σὲ παρκαμὴ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. Μια τέτοια διερεύνησι θὰ ἦταν ἐνδια-

1. Βλ. Λόγοι ἐκφωνηθέντες ἀπὸ τοῦ πρυτάνεως καὶ τῶν τεσσάρων σχολαρχῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ὁθωνος, ἐν Ἀθήναις 1837.

2. Βλ. Ἡ τῆς τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἑθνικὴ Συνέλευσις, Πρακτικά, Ἀθήναι [1844], σ. 190-194.

3. Ματθαῖος Κ. Παρηνίκα, Σχεδιάσμα [...], ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.

4. Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821), ἐν Ἀθήναις 1868.

5. Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Παράρτημα. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ἐν Ἀθήναις 1870.

6. Βλ. ἐνδεικτικά, Ἐκθεσις πεπραγμένων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ 17 Ἀπριλίου 1869 - 31 Δεκεμβρίου 1871, Ἀθήναι 1872. Γενικά γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ Συλλόγου, βλ. Ἡ δράσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἐκατονηταετίαν 1869-1969, Ἀθήναι 1970 [= Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων].

φέρουσιν, δὲν εἶναι, ὅμως, τοῦ παρόντος, γιὰ τὸ ὅτι μᾶς ἐβγαξε ἐξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ μικροῦ αὐτοῦ δημοσιεύματος. Πρέπει, ὥστόσο, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. ἀπὸ τὸ 1861 εἶχε ὀνομάσει ἀντεπιστέλλοντα μέλη του τρεῖς ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους λογίους τῆς Ἑλληνορθόδοξης Κοινότητος τῆς Τεργέστης: τὸν Διονύσιο Θερεϊκνὸ, τὸν Θεογένη Λιβυδά καὶ τὸν Ἰωάννη Σκυλίτση¹. Στὴν οὐσίαν τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος ἀποδεχόταν τὶς τοιαυτὰς πρωτοβουλίες τοῦ Συλλόγου καὶ στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων του συνέβαλλε στὴν πραγμάτωσή τους. Παράλληλα τὸ 1872 ὁ Ἀνδρόνικος Δημητριάδης, ἀρχιμικροδότης στὸν νεὸ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων τῆς Τεργέστης, δημοσίευσε διορθώσεις² στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία τοῦ Κ. Σάβα. Ἀλλωστε τὴν πορεία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὅχι μόνον τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας, περικυλοῦσιν καὶ ἐπηρέαζε ὁ ἐλληνικὸς τύπος τῆς Τεργέστης ἀπὸ τὸ 1855, πὸ εἶναι ὁ χρόνος ἰδρύσεως τῆς ἐφημ. «Ἡμέρα», ὡς τὸ 1912, ἔτος τῆς μεταφορᾶς της στὴν Ἀθήνα.

Θὰ ἦταν παράλειψη ἂν δὲ γινόταν λόγος γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα Ἀλεξάνδρειας (1854), γενικὰ γιὰ τὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Αἰγύπτου³ καὶ τῆς λεγόμενης καὶ ἡμᾶς Ἀνατολῆς τοῦ Κωστῆ Μοσάφ. Οἱ Αἰγυπτιώτες Ἕλληνες τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰ. ἀνέπτυξαν ἀξιόλογη οἰκονομικὴ δραστηριότητα καὶ οἱ πρωτοβουλίες τους σὲ ζητήματα παιδείας καὶ πολιτισμοῦ διακρίνονταν γιὰ τὸν ριζοσπαστισμὸ καὶ τὸ ἀμειωτὸ ἐνδιαφέρον τους. Οἱ Κοινότητες αὐτὲς δὲ χαρακτηρίζονταν, ἀσφαλῶς, γιὰ τὸν μεγαλοῖδεατισμὸ τους. Ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σημασία ἦταν ἡ δικτήρηση τῶν σχολείων, ἡ ἀνάνεωσή τους καὶ ὅχι ἡ πρωτοτυπία: ἡ ἀναπαράγῃ καὶ διδῶ, ὅπως σχεδὸν παντοῦ. Καὶ ὁράματα, τὰ ἰδχνικά καὶ γενικά οἱ ἰδεολογίες θὰ κρατήσουν ὡς τὸ 1922. Μέσα ἀπὸ τὰ συντηρίμια ἡ νέα ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση θὰ ἐπιχειρεῖ τὴν οἰκοδόμησιν ἐνὸς νέου συστήματος παροχῆς γνώσεων, μόρφωσης καὶ ἀγωγῆς χωρὶς, ὥστόσο, νὰ τὸ καποθλώνει⁴.

Παραθέτω όρισμένα από τα βιβλία που χρησιμοποίησα για να στηρίξω τις απόψεις μου.

1. Βλ. 'Ο ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Α' (1863), σ. η'.

2. Βλ. Ἀνδρόν. Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα μετὰ καὶ τινων προσθηκῶν, Τεργέστη 1872.

3. Βλ. Γ. Κηπίδης, "Έλληνες εν Αιγύπτω η συγχρόνως έλληניהμού εγκατάστασις και καθιερύματα εθνικά, 1766-1892, 'Αλεξάνδρεια 1892. Ειδικά για την Έλληνική Κοινότητα 'Αλεξανδρείας κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της και σύμφωνα με τις ειδήσεις της εποχής, βλ. Mémoire sur la communauté Gréco-égyptienne d'Alexandrie d'rie et sur l' assemblée générale de 1862. Athènes 1862.

4. 'Αλέξης Δημαρχᾶς (ἐπιμ.), 'Η μεταρρύθμιση τοῦ δὲν ἔγινε (τεκμήρια ἱστορίας), τόμος πρῶτος 1821 - 1894, 'Αθήνα 1973, τόμος δεύτερος 1895-1967, αὐ. 1974.

Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗΣ, Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου νέος, ἐν Ἀθήναις 1850.

MÉRY, Constantinople et mer noire, Paris 1855.

ΑΝΤ. ΦΑΤΣΕΑΣ, Σκέψεις ἐπὶ τῆς δημοσίης καὶ ἰδιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων Ἑλλήνων, μέρος Α', ἐν Λαμίας 1858.

Ἐγχειρίδιον διδασκαλίας πρὸς χρῆσιν τῶν νηπιακῶν σχολείων, εἰς τμήματα δύο ὥπως διδάσκηται ἐν τοῖς σχολείοις τῶν κ.κ. Χίλλ, ἐν Ἀθήναις, 1859

Κ.Σ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ κήπων τῶν παιδων, π. «Φιλίστωρ», τόμ. Β', (1861), ἐν Ἀθήναις, σ. 159-168.

Πρακτικά τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, ἔτος Β' 1874, ἐν Ἀθήναις 1875.

ΤΡΥΦΩΝ Ε. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας (ἐλληνικά σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου), τόμ. πρῶτος, δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1936.

ΜΑΡΙΑ ΑΜΑΡΙΩΤΟΥ, Ἰω. Π. Κοκκῶνης, Ὁ πρῶτος μας παιδαγωγός, ἔκδοσις Ἀλεξ[άνδρου] Ἰ. Κοκκῶνη, Ἀθήνα 1937.

ΧΡ. ΛΕΦΑΣ, Ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐν Ἀθήναις 1942.

ΣΤΕΦ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970.

ΚΩΣΤΗΣ ΜΟΣΚΩΦ, Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδησις στὴν Ἑλλάδα 1830 - 1909. Ἱδεολογία τοῦ μεταπρατικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1972.

ΚΟΥΛΑ ΞΗΡΑΔΑΚΗ, Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθενωγωγεῖα καὶ δασκάλες ὑπουδούλου Ἑλληνισμοῦ, τόμος Α' -Β', Ἀθήνα 1972-1973.

ΑΙΚ. ΚΟΣΜΑ, Ἱστορία προσχολικῆς ἀγωγῆς, Θεσσαλονίκη 1975

Η. ΞΗΡΟΤΥΡΗΣ, Τὸ σύγχρονο νηπιαγωγεῖο καὶ ἡ ἱστορία του, Ἀθήναι 1975.

- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, 'Εξάρτηση και αναπαραγωγή. 'Ο κοινωνικός ρόλος τῶν εκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στὴν 'Ελλάδα (1830-1922), μτφρ. 'Ιωάννα Πετροπούλου, Κων. Τσουκαλάς, 'Αθήνα 1977.
- Χ. ΣΑ-Ι-ΤΗΣ, 'Η ἐξέλιξη τῆς προσχολικῆς ἀγωγῆς στὴν 'Ελλάδα π. «Σύγχρονη Εκπαίδευση», τεύχ. 49(1980), σ. 72-80.
- Γ. ΠΥΡΡΙΩΤΑΚΗΣ, Προβλήματα στὴν ἱστορία τῆς ἐκπαιδευσεως τῶν δασκάλων στὰ πρῶτα πενήντα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση (1828-1878), 'Αθήνα 1981.
- Α. ΚΑΖΑΜΙΑΣ - Μ. ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ (επιμ.), Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στὴν Ελλάδα, προσπάθειες, ἀδιέξοδα - προοπτικές, «Πρακτικά Πανελληνίου Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου», Χανιά, 11-13 'Ιουλίου 1982.
- Β. ΟΡΦΑΝΟΣ, Πληροφορίες γιὰ τὴν προσχολικὴ ἀγωγή στὴν Κρήτη κατὰ τὸ δεύτερο ἡμίσιο τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ Στοιχεῖα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ συστήματος Froebel στὰ ἐλληνικὰ Νηπιαγωγεία κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα π. «Συνάντηση», τεύχ. 2(1984), σ. 51-58, τχ. 6 (1985), σ. 68-78.
- ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Νεοελληνικὴ ἐκπαίδευση (1821-1985), Αθήνα 1986.
- ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Τὸ «πρότυπο βεσίλειο» καὶ ἡ Μεγάλὴ 'Ιδέα. 'Οψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στὴν 'Ελλάδα (1830-1880), 'Αθήνα 1988.
- ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΠ. ΣΟΛΔΑΤΟΣ, Ἡ εκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας (1800-1922), τόμ. Α' - Γ', Αθήνα 1989-1991.
- Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ προσχολικὴ μας ἀγωγή στὸ 19 αἰῶνα, π. «Νέα Παιδεία», τεύχ. 59(1991), σ. 27-41, τεύχ. 60(1991), σ. 61-78.
- ΠΑΝ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ - ΑΠ. ΑΝΔΡΕΟΥ, Τα Διδακταλεῖα καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδαγωγικῆς σκέψης 1875-1914, Αθήνα 1992.
- ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ - Ν. ΜΠΑΚΑΣ, Ὁ θεσμός τοῦ νηπιαγωγείου στὶς μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες στὴ χώρα μας ἀπὸ τὴν ἀπε-

λευθέρωση μέχρι σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της προσχολικής αγωγής, «Πρακτικά του 2ου συμποσίου για την παιδεία», Αθήνα 1993.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880, Αθήνα 1993.

ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Αθήνα 1994.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η ακμή του Ελληνισμού, Αθήνα 1994.